"Dede Korkut Kitabı" Nokta-i Nazarından "Dürüstlük, Sözünde Durma, Mütevazılık ve Merhamet" Erdemlerine Felsefî Bir Bakış•

Süleyman DÖNMEZ*

Özet

Makalede ilk defa Dede Korkut Kitabı esasında insan olmada ayırıcı bir vasıf olan değerlerin adı geçen kitaptan seçtiğimiz 'tevazu, merhamet, sözünde durma ve dürüstlük' erdemleri üzerinden tarih içre ontik bir gerçekliğe (onto-etik) sahip olduklarını göstermeye çalıştık. İnsan olmada nasıl tevazu merhametten ayrılamıyorsa, merhametin de sözünde durma ile dürüstlükle tamamlanması gerekir. Elbette her bir erdem, müstakil olarak ele alınıp incelenebilirdi. Ancak biz bu çalışmada bütünleştirici bir pencereden bakmayı önceledik. Dede Korkut Kitabı'ndan seçtiğimiz dört erdemi içlem-kaplam bağlamında bütünlemek istedik. Örgümüzde tevazu, merkezî bir konuma yerleştirildi. Merhamet ise, onun lazımı olarak öne çıktı. Mütevazı olan bir kişinin aynı zamanda merhametli de olması gerektiği iddia edildi. Merhamet ile mütevazılığın iç içe geçirilmesi, insan olmayla ilişkilendirildi. İnsan olanın da sözünde durma ile perçinlendiği, sözünde duranın ise, dürüst bir insan olduğu ifade edildi.

Anahtar Kavramlar: Dede Korkut, değer, erdem, tevazu, merhamet, mütevazı, sözünde durma, onto-etik

A Philosophical review of "Honesty, Keeping promise, Charity, Humility and Compassion" Virtues from the point of View of the "Book of Dede Korkut"

Abstract

Honesty and keeping promise are two of the essential values for a society to be in peace. On the other hand, humility and compassion is related for a human being to know himself. Man is a limited being. No matter how hard he tried, he will not be able to access the mountain height or drill the earth. It is not possible for him to escape from death with arrogance. He should know his limits. The one who knows his limitations is the one who venerates. The veneration is possible with compassion.

Key Words: Dede Korkut, Value, Virtue, Humility, Compassion, Charity

---

•Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiş olan BAP 2016/İF2013BAP6 Kodlu Proje kapsamında yapılan araştırmaların bir ürünüdür. Bu nedenle Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve proje biriminde görev alarak bizlere her türlü kolaylığı sağlayan arkadaşlara teşekkürü bir borç bilmekteyiz.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı, sdonmez@cu.edu.tr, (0322) 338 69 72/164.

Söz Başı 1

Değer, düşünceye konu olması bakımından nesnel bir karşılığa sahiptir. Buradaki nesnellikten kastımız, özneden bağımsız varolma durumlarıdır. Bu bağlamda cevabını aradığımız sorun ya da soru şudur: Değer üzerine konuşurken yahut yazıp çizerken kullandığımız yargılarda yükleme yaptığımız konuları nerde buluyoruz? Şöyle de sorulabilir: Değerler, nerede ve nasıl var oluyorlar? Bir inşâî süreçle mi karşı karşıyayız, yoksa keşfî bir faaliyet mi, söz konusu olan? Yoksa iki tutumu mezceden keşfe dayalı bir inşâ mı yaptığımız?

Değerler, ister keşfî, ister inşâî, isterse keşfî-inşâî bir yapıda temellendirilsin, esasen gerek tarih gerekse şimdi açısından karşımızda olan, kendimizi içinde bulduğumuz bir mâna âlemidir. Bu nedenle bu sunumda bir tür değerler ontolojisi yapılmaya çalışılacaktır. Ancak değerler, öncelikle ahlâk felsefesi bağlamında "dürüstlük, sözünde durma, mütevazılık ve merhamet" erdemleri ile sınırlandırılacaktır. Akabinde adı zikredilen erdemler, Türk Tefekkür Tarihi açısından incelenecektir. Elbette, göreli olarak uzun bir tarihe sahip olan Türklerin hayat görüşlerinde önemli bir yeri olan adı geçen erdemlerin mefhumlarını tespit kolayca altından kalkılacak bir iş değildir. Bu nedenle sözü edilen erdemlerin varolma durumlarını belirlerken metin ya da dönem açısından da bir daraltmaya gidilmelidir. Makalede "dürüstlük, sözünde durma, mütevazılık ve merhamet" erdemlerinin felsefî anlamda temellendirilmesi, hem ilim camiasınca fark edilişinin 200. yıl dönümü olması münasebeti hem de bizce Türk milletinin içtimaî vicdanını yansıtan eşsiz bir eser olması hasebi ile "Dede Korkut Kitabı" ile sınırlandırılarak yapılmaya çalışılacaktır. Tarzımız, tarihî gerçekliği ortaya koymanın ötesinde; 'dündeki içtimaî vicdandan bugünkü kişisel varoluşumuza nelerin aktığını', belki de, 'niçin akamadığını' teşrih masasına yatırarak tahkik, tetkik ve tefekkür etmektir. Hedefimiz ise, Türk dünyasını ayakta tutan değerlerin derin bir felsefî dayanağa sahip olduğu gerçeğine dikkatleri çekebilmektir. Dede Korkut Kitabı'nda yer alan erdemlerin bizim yaptığımız tarzda şimdiye kadar ele alınmamış olması, bizi bu tür bir okuma yapmaya sevk etmiştir. Çalışmada ilk defa Dede Korkut Kitabı esasında değerlerin tarih içre ontik bir gerçekliğe (onto-etik) sahip olduğunu göstermeyi denedik. Erdemlerin seçimini ise, çalakalem yaptık. Çünkü hangi erdemler seçilirse seçilsin bizim yaptığımız tarzda bir okumanın Dede Korkut Kitabı'nda yer alan diğer erdemler üzerinden de yapılabileceği kanaatindeyiz.

Söz Başı 2

Türklerin mâna tarihinin enginliğinde derinleşen sözü edilen dört erdem (tevazu, merhamet, dürüstlük, sözünde durma), Dede Korkut Kitabı çerçevesinde okunmak istenirken sözünde durmanın dürüstlükten, mütevazılığın ise merhametten ayrıştırılarak değerlendirilemeyeceği hatırdan çıkartılmamalıdır. En azından bizim keşfî-inşâmızda tercihimiz, birleştirici nokta-i nazardan olacaktır. Tabii ki, her okuma özneldir. Lâkin okumaların öznellikten vâreste olamaması, yöneldiğimizin sabitelere sahip olmadığı anlamına gelmez. Kısaca açmak gerekirse,

her bir nazar kaçınılmaz olarak bir manzara sunar. Manzaranın doğruluğu, tutarlılığı ve geçerliliği ise nokta-i nazar ile mümkün olur. Nokta-i nazar, baktığımız penceredir.

Bu çalışmada manzaramızı anlamlandırmada mikyasımız, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyeciklerdir. Ancak burada biz işin edebiyat tarihçiliği ile ilgili teknik tarafıyla hemhâl değiliz. Elimizdeki metnin destan mı, hikâye mi olduğu bâbından dar anlamda edebiyatçılığı ilgilendiren tartışmaları ehline havale ediyoruz.

Bugün elimizde mevcut yazmaları üzerinden incelenmiş ve günümüz Türkçesine kazandırılmış bir Dede Korkut Kitabı var. Bu kitabın varoluş ve ayakta kalışı, elbette araştırılıp incelenmeğe değer ibretlik bir serüvendir. Ancak bu, değerler açısından başka mısdaklarla ele alınması gereken bir mevzûdur. Bu nedenle bu tarz bir değerlendirme incelemede arkadaki resimdir. Fondaki resme, yeri geldikçe müracaat edilecektir.

Makalede esası teşkil edecek olan temel iddiamız şudur: Türk tefekküründe değerler, tekvînî, bir başka ifadeyle: kevnîdir.[1] Buradaki tekvînîlik ya da kevnîlik, tabiilikten/doğallıktan daha ziyade değerlerin tarih içre bir anlama sahip olduklarını gösterir.[2]Tarih içre olmak, anlamı mukayyet kılar. Lâkin mukayyet bir mâna, tarih üstü (metahistorik/metafizik) bir temele ve okumaya kapalı değildir. Dikkat edilmesi gereken husus, mukayyet anlamın bağlamından koparılmadan idrak edilmesidir. İdrakin ise, bizatihi bilişsel veya metafizik bir süreç olduğu ehline mâlumdur.

Değerlerin temellendirilmesiyle alâkalı bizim iddiamızın dışında bir dizi görüş ve düşünce ile karşılaşılabilir. Biz, burada bu uğraşıları tek tek sayıp dökmeyeceğiz. Ancak resmi görebilmek adına genel bir tasnif yapmak, faydalı olacaktır.

Değerler, öncelikle kaynak itibariyle iç ve dış esasında ayrıştırılabilir. Elbette dışın içselleşmesi veya için dışa tecellisi iç-dış açısından derinleştirilmesi gereken bir husustur. Bu noktaya yeri geldikçe temas edeceğiz.

Değer, esasen anlam/mâna dünyasına ait bir kavram olması hasebiyle içsel bir karşılığa sahiptir. Buna değerin içselleştirilmesi de denebilir. Ama değer, içsel bir duyuş olmasına rağmen, kişiden bağımsız ya da kişiyi aşan bir mefhuma da sahiptir.

---

[1] Değerlerin kevnîliği meselesi daha önce İhsan Fazlıoğlu tarafından dile getirilmiş ve "dini "yargılar" bağlamında temellendirilmek istenmiştir. Bkz. İ. Fazlıoğlu: "*Dinî Yargılar Tekvînî mi, İtibârî mi? –Kadîm Tartışmaya Yeni Bir Yaklaşım*" (http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=251).

[2] Bu iddiada tarih, İbn Haldun'dan etkilenerek tabiattan sonra ikinci bir kevnî alan olarak benimsenmiştir. İbn Haldun'un sözü edilen "tarih" inşasının detayları bu çalışmada geniş olarak incelenmeyecektir. Ancak İbn Haldun'un bakış açısı, perde arkası manzaramız olduğu için ihtiyaç duyuldukça kendi nokta-i nazarımızdan göndermeler yapılarak metne dâhil edilecektir. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Aslan, *İbn Haldun*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 39-60.

Ne demek istiyoruz?

Değerin kişiden bağımsız bir mefhuma sahip olması onu tarih içre bir nesneye dönüştürür. Ona özneden bağımsız bir varoluş kazandırır. Çünkü tarihsel bağlamda bir olmuş bitmişlik söz konusudur. Bu nedenle belirli şartlar ve durumlar içinde varolmuş olan, öznellikten soyulmuş, tarihsel açıdan orada duran, bir değer vardır. Ama onun orada olması, tarihî bir varolan da olsa, tarihselliği aşar ve onu mutlaklaştırır. Lâkin özneden bağımsızlaşan alan değerlerden daha ziyade gerçek olarak incelenir. Onun bugün bizim tarafımızdan idraki, çetrefil bir meseledir. Değerden soyutlanan bir dünyaya yeniden değer biçme işin içine girer. Bu nedenle dünün bugüne anlam kaymalarına uğratmadan bağlanması rikkat ve dikkat ister. İdrakin ise tutarlılık ve geçerlilik açısından denetlenmesi de ihmal edilmemelidir.

Tarih içre mutlaklaşmış gerçek bir değerin geçerliliği, temellendirmeyle ilgili bir sorun değildir. Bu sebeple değerler, anlamlandırılırken geçerlilikten daha ziyade tutarlılığa bakmak yöntemsel bir gerekliliktir. Zira tutarlılık, metafizik bir önerme haline getirilebilen bir değerin ait olduğu zaman, mekân ve bilinç durumları bakımından mefhumuna uygun tespit edilebilirse görünür olur. Bir bakıma bu, varolanı keşfetme denemesidir. Elbette, unutulmaması gereken, keşfedilenin idrakinin öznel ve inşâî olduğudur.

Keşfedilenin öznel bir inşâ olması, değerin ötekine kapalı ve aktarılmaz olduğu anlamına gelmez. İçte olan dışta tezahür eden uylaşmalarda görünür olur. Uylaşma, uzlaşı değildir.[3] Uzlaşılar, daha çok siyasî ve çıkara dayalı bir geri çekilmeyi veya içi dışa feda etmeyi gerektirebilir. Lâkin değerler, söz konusu ise, içsel duyuşun dıştaki tezahürle gerilmemesi beklenir.

Burada siyasetin de bir değer olduğu hatırlatılırsa, bizim buna bir itirazımız olmaz. Ama günümüzde siyaset, belki de ona 'politika' demek daha uygun, artık ahlâkiliği ölçü almayan bir değer hâline gelmiş durumdadır.[4]Politikada en ahlâklı görünenimiz dahi, gizli ya da açık kuşatıcılık kaygısından sıyrılarak bireyselleşen veya daraltılan çıkar hesaplarıyla hareket etmeyi tercih eder gibidir. İdealist söylemlerin, en azından bugünün dünyası adına, bir karşılığı olmadığı söylenebilir. Özellikle devlet politikalarında karşılaşılan ahval, âdeta bir felakettir. Bu nedenle nice zamandır politikada uylaşmalardan daha çok, mümkün olduğunca tehlikeyi bertaraf edici ve çıkarı koruyan veya artıran uzlaşmalara rağbet edilmektedir. Bu tarz bir eksen kaymasının diğer değerler için de geçerli olduğu iddia edilebilir. Kısmen doğruluk payı olan bu iddianın politik sahada olduğu kadar yaygınlaşmamış olması, şimdilik teselli kaynağımızdır. Ayrıca ahlâkilikle uylaşması zor olan politik duruşla, bazen uzlaşı arayışı içinde kalınsa da, kavgasız

[3] "Uylaşı ve uzlaşı" kavramları hakkında daha geniş bilgi için bkz. ve krş. Süleyman Hayri Bolay, *Bilimin Değeri Meselesi*, Ebabil Yayınları, Ankara 2010, s. 13, 14, 15, 65, 66.

[4] Bu dönüşüm, sanki değersiz değerlerden söz etmenin zamanının çoktan gelip geçtiğine işaret ediyor.

olduğumuz söylenemez. Zaten Dedem Korkut bağlamında temellendirmek istediğimiz "dürüstlük, sözünde durma, mütevazılık ve merhamet" erdemleri masaya yatırılırken özelde Türk Dünyası genelde insanlık adına da yaşanan bu ikirciklikten doğan ıstırabımız, bağrı yanık her gönül erbabının idrakinden kaçmayacaktır.

Dede Korkut Kitabı ve Değer(i)

Değer, öznel bir duyuştan hareketle toplumsal şuurda karşılığı olan bir duyuştur. Özelden tüzele doğru açılan çokluğu, özeli tüzele ya da tüzeli özele kurban etmeden birleştirip buluşturan duruşlar, duyuşun görünür hâle gelmesidir. Duruş söz, eylem ya da sukut tarzında tezahür edebilir. Değerin sırf öznece tespit edilen fakat özneden bağımsız olarak da ele alınabileceği ifade edildi. Tekrarlamak icap ederse, değerin özneden koparılması, bizi değerden daha çok gerçek dediğimiz dünya ile karşılaştırmaktaydı. Elbette değer ile gerçek karşıt kavramlar değildir. Lâkin kavram olarak değerde öznellik, gerçekte ise nesnellik öne çıkarılır. Öznellik ile nesnelliği birbirinden ayıran saik ise, ihtiyaçla ilişkilidir. Değer, sadece var olan değil, kendisine muhtaç olduğumuz, aradığımız ve bizi tamamlayan bir dünyadır.[5]

Değer, sadece tarif edilen bir söylemden öte yaşamakla yaşayan bir olgudur. Sözün içte karşılığı varsa, değeri vardır. Lâkin içte olanın bir başkasınca bilinmesi mümkün görünmediğinden ilk planda söze itibar edilir. Sözün eyleme dönüşmesi beklenir. Söz başka, iş başka ise, kuşku öne çıkar, sözü söyleyenin içi ile dışının uyuşmadığı düşünülür ve söze değil de söyleyene mesafeli durulur. Zira değer, böyle bir bireyde sadece sözde yaşamaktadır. Gerçekte ise, ölüdür. Bu nedenle ölü değerlerden söz edilebilir, ölmekte olanlardan da. Dede Korkut Kitabı'nda karşımıza çıkan değerler de bu nitelemeden muaf değildir.

Esasen değerlerin nasıl hem ölü hem de diri olabildiğini şu örnek üzerinden de kavrayabiliriz: Şöyle ki, günümüz itibarıyla bazı değerler, sadece kitaplarda yaşamaktadır. Muhtemelen tarihin bir döneminde kitapların değil, hayatın içinde de var oldular. Velev ki, toplumsal anlamda yaygınlık kazanmadan sadece bireysel anlamda düşünülmüş bile olsalar, hayata dâhil oldular. Lâkin şimdi tarihe aitler. Geçmişte şöyle veya böyle var oldular. Ama daha ölmediler. Hem kitaplarda hem de tarihte yaşamaya devam ediyorlar. Zaman aktıkça da tarihsel olarak var olmağa devam edecekler. Durumun bu minval üzere olması, onları değer olmaktan çıkarmaz. Çünkü onları değerli ya da değersiz kılan tarihe mal olmalarından daha çok bizim onlara yönelimimizle alâkalıdır.

Değer, sadece tarihin ve kitapların içine sıkışıp kalmamışsa çağını ve şahısları aşmıştır. Çağını aşan tarihsel manalar, kişiler üstü bir denetleyici olduklarından şimdiyi idrake mikyas olurlar. Dünü bugüne bağlarlar. Bugünün yarına bağlanıp

[5] krş. Hilmi Ziya Ülken, Bilgi ve Değer, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 197, 198, 201.

bağlanamayacağı ise, bizim nazarımızdan kesin olarak kestirilemez. Ama tahmin edilebilir.

Değerler açısından dünün bugüne bağlanması, genelde olumludur. Ancak her değerin olumlu olduğu iddia edilemez. Çünkü değer, salt müspet bir kavram değildir. Bazı değerler, sıkıntılıdır. Yaşatılması değil, öldürülmesi ehvendir. Lâkin kitabî olanı tahrip etmek olası olsa da, tarih bakımından ölümsüzlük mukadderdir. Tarihsel olanın tahribi, sadece yaşamın ve hayatın hayal ya da rüya olması ile aşılabilir. Ancak sanal olanın da bir yaşanmışlığı vardır. Bu nedenle tarih dışılık, sadece zamandan ve mekândan fariğ bir ânıdâimde vücut bulabilir.

Dede Korkut Kitabı, çağını aşmış, muhtemelen yarınları da kuşatacak görünen bir değerdedir. Hem kendisi hem de içindekiler değerlidir. Değerdirler. Öyle ki, "Dede Korkut Kitabı" uzmanı Muharrem Ergin'in Hocası Büyük Araştırmacı Fuat Köprülü'den naklettiği üzere, terazinin bir kefesine Türk Edebiyatı, öbür kefesine Dede Korkut Kitabı konulsa, onun bütün Türk Edebiyatı'ndan daha ağır basacağı ileri sürülmüştür.[6]

Elbet onu değerli kılan kendinden daha çok muhtevasıdır. Fakat günümüzde erişilebilen en eski elyazma nüshaları[7] muhtevaya nispetle daha da kıymetlidir. Kıymette mazrufun muhtevayı aşması, sadece nadirlik, eskilik ve ilklikle ilişkili değildir elbet. Asıl olan içtir. Lâkin dış da, için görünür olmasıdır. Dış olmadan içi görmek uylaşım imkânını meflûç eder. Uylaşım felce uğrayınca da ya "kendimiz çalar, kendimiz oynarız" ya da "kendimiz söyler, kendimiz dinleriz." Kendini bulmuş bir kişi için, kendi kendimize yaptıklarımız, değerli olsa da, ötekine kendimi ifade etmede yeterli olmaz. Zira değeri ötekinin bakışında anlamlı kılan uylaşım, dışta tezâhür eder.

Dede Korkut Kitabı, burada ele almak istediğimiz erdemler itibariyle dıştır. İçinde birçok mâna kilitlidir. Kilidin kırılmadan açılması hüner ister. Maharettir. Kırmamak için anahtara ya da alet edevata ihtiyaç vardır. Sorun şudur: Elimizdeki anahtarlardan hangisinin kilidi açtığı açık değildir. Deneme yanılma yoluyla kilidi açma çabaları ise, şayet elimizdeki anahtarlardan en az biri kilidi açmazsa, fuzûlîdir. Anahtarlar işe yaramazsa ya uygun bir anahtar yaparak ya da başka araç ve gereç yardımıyla kilit açılmaya çalışılabilir. İçeriye girebilmek veya içi, dışarıdan görebilmek için kilidin açılması zorunludur.

Önbilgiler ve tecrübeler, yeni denemelerin boşa gitmemesi için yönlendiricidir. Bu nedenle kilidi açma yolları ararken önümde hazır bulduğum bilgi ve birikimleri göz ardı etmeden kendi kendime sorduğum bazı sorularla ufkumu tahlil etmem

[6] bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi yayınları, 15. Baskı, İstanbul 1995, s. 5.

[7] Bugün elde biri Vatikan'da diğeri Dresden'de olmak üzere iki tane elyazma nüsha var. Acı olan Türklüğün Türk Edebiyatı'ndan daha ağır basan eserin yaban ellerde olmasıdır. Batı'ya hırsızlığından dolayı sövmeli mi, yoksa kadir kıymet bilmeyen vefasızlığımızı görüp teşekkür mü etmeli? İki arada bir deredeyim.

önem arz eder: Dede Korkut hakkında ne biliyorum? Dede Korkut Kitabı'nda nasıl bir Dede Korkut resmediliyor? Resmin benimle doğrudan yahut dolaylı bir alâkası var mı? Acaba kendimden hareketle kilidi açabilir miyim?

Dede Korkut Kitabı, M. Ergin Hoca'nın tespitiyle "bir millî destandır."[8]Demek ki, tek bir şahsa ait değil içine girmek istediğim dünya. Müellifi millet olan bir eserle karşı karşıyayım. Müşterek bir deha, bir içtimâî şuur, çözmek istediğim. Türk milletinin ortak duyuşu, peşine düştüğüm. Peşinen belirlediğim birkaç anahtar kavram üzerinden yapmaya çalışacağım bireye aşkın bu duyuşu ve duruşu. Bir eser millete mâl olmuşsa, onun içinde karşılaşılan şahısların ve yazarının vasıfları, aşkınlaşmıştır. Artık Korkut Ata'yı, Bayındır Han'ı, Salur Kazan'ı, Kan Turalı'yı ya da Uruz Beg'i, Deli Dumrul'u… özelleştirerek tarihin içinde aramak, kilidi açmaya yetmez. Öte yandan tarihten vazgeçmek de bizi gerçeğe eriştirmez.

Destan dile geldiği dönemin ruhudur. Bu ruh, tarihin derinliklerinden süzülüp gelmiştir. Bir milleti ayakta tutan değerlerin mecmûudur. Özelleşen vurgular, esasta bütüne şâmildir. Mahremde olanın mâşerîleşerek görünür hâle gelmesidir. Görüntünün belirli bir dönemi yansıtması kusur değildir. Zaten doğru bir yorum için dönemindeki kavrayışlara uzanabilmek gerekir. Bu nedenle tarihçilerin sunacağı verilerden uzak kalmadan düşünceyi açmak, tutarlı hareketler sağlar. Tutarlılığa tutunan aşkınlık ise geçerliliğe kapı olur.

Dört Anahtar Bir Kapı: Tevazu, Merhamet, Doğruluk ve Sözünde Durma Erdemi

Kavramlarım, kilidi açacak olan anahtarlarımdır. Dede Korkut Kitabı'nın (kapı) içine girmemde yol gösterecek olan dört kavramım (anahtar) var: "Sözünde durmak, dürüstlük, mütevazılık ve merhamet." Daha pek çok kavramla da içe girilip iç, dışarılaştırılabilir. Anahtar seçimimiz, özel bir amaca mâtuf değildir. Sırf Türk milleti, tarihi ve şimdisi adına vazgeçilmez değerdeki erdemler arasında yer aldıkları inancıyla çalâkalem tespit edildiler. Yaptığımız okuma, diğer erdemler üzerinden de yapılabilir. Bize göre yapılması da gerekir. Biz, seçilen dört erdem üzerinden yaptığımız temellendirme ile sadece bir başlangıç yapmak istedik.

Türk tefekkürü ve felsefesi bakımından kavramlaşmış olduklarından kuşku duymadığımız dört anahtar erdemin birbirlerini açan iki ayaklı bir bütün oldukları ifade edilebilir. Bu açılımda "dürüstlük" ve "sözünde durmak" bir ayak; "merhamet ve mütevazılık" ise öbür ayaktır. Dürüstlüğü, sözünde durmaktan ayırmak mümkün değildir. Dürüst olan sözünde durur; sözünde duran da dürüsttür. Böyle bir şahsın merhametli ve mütevazı olması, arzu edilir.

Tevazu, merhameti doğurur. Mütevazı insan, merhametlidir. Lâkin her merhametliden mütevazı olması beklenmez. Ancak tevazuun merhamete müteallik dürüstlüğü ve sözünde durmayı da içermesi gerekir.

---

[8] M. Ergin, a.g.e., s. 5.

Mütevazı insan, merhametli, sözünün eri ve dürüst olur. Burada zorunluluk değil, katılım söz konusudur. Mütevazılık, gönüllülük esasında çıkılan zorlu bir zirvedir. İnsan olmakla doğrudan alâkalıdır. Kendi durumunu, yerini ve konumunu doğru tespit etmeyle belirginleşen bir haddini bilmedir tevazu. Sınırı aşmama inceliğidir.

Oğuz kavminin karşılaştığı her müşkülde Dedem Korkut (Korkut Ata) sınırdır. Mütevazılığı görünür kılan zirvedir. Korkut Ata'ya danışılmadan iş görülmez. Her ne buyurursa da kabul görür. Sözü tutulup tamam edilir.[9]Korkut Ata, mütevazıdır; ona danışanlar da.

Korkut Ata, mütevazıdır. Çünkü sınırı bilir ve sınır çeker. Nihâî sınır kâdir olan Tanrı'dır. Belirleyicidir. Veren de O'dur, alanda. Bu nedenle"*Allah Allah demeyince işler düzelmez, kâdir Tanrı vermeyince (vermedi mi) er (kişi) zenginleşmez. (Zaten) ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel vakti ermeyince (ermeden de) kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez.*"[10] İnsanı âciz bırakan bu sınırlar, kişiye kendini fark ettirir. Mütevazı olması gerektiğini hatırlatır. Zira gözlem ve tecrübe ile idrak edilen İlâhî sınırlama göstermiştir ki, "*dağ yumrusunca mal biriktirilse de nasipten fazlasını yemek mümkün değildir. Yığmanın ise, sonu yoktur. (Çünkü) sular ne kadar çağlayıp kabarsa da denizi dolduramamaktadır. (Öyleyse) kibirli olmamak*"[11], haddi bilmek ve aşmamak gerekir. Haddi aşmamak ise bilgi ve tevazu ile olur.

Herkes yerini bilmeli ve ona göre davranmalıdır. Oğul babadan, kız anadan görmelidir. Oğul babanın yerine geçecektir, kız da ananın. Hanım hanımlığını, hizmetçi hizmetçiliğini bilmelidir. Sınırlar açık seçiktir. Fıtratı göz ardı etmemelidir. Kül nasıl tepe olmazsa, eloğlu gerçek oğlun yerine geçmez, büyüyünce bırakır gider. Hizmetçiye elbise giydirmekle, hizmetçi, hanım olmaz. Görüntüye aldanmamalıdır. Lapa lapa yağan karlar, yaz oldu mu erimekten kurtulamaz. Bu nedenle ölçülü olmak ve gereğince hareket etmek elzemdir. Yol almak için kara koç ata kıyılmalı, adını duyurmak isteyen er, mala kıymalıdır.[12] Sınırları gösteren her uyarının değeri bilinmeli ve ona riâyet edilmelidir. Eğer bu yapılmazsa, sonuçlarına katlanılır.

Sınırların ihlâli hoş karşılanacak bir durum değildir. Kınanmalıdır. Aksi takdirde düzen bozulur. Kargaşa çıkar. Bozulma, dıştan çok için bozulmasıdır. İç bozuldukça tevazu kaybolur ve sınırlar aşılmaya çalışılır. "*Sert yürürken cins ata binilmeye kalkılır. Oysa bu namertlerin işidir. Mert olmayanın çaldığı kılıcın kesmemesi, atın yemediği acı otun bitmektense bitmemesi, insanın içmediği acı suların sızmaktansa*

[9] Bkz. Dr. Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*, Akçağ yayınları, Ankara 2006, s. 47. (Bu eser, bundan sonraki atıflarda hazırlayıcının ismi yazılmadan "DKK" şeklinde kısaltılarak gösterilecektir.

[10] DKK, s. 47.

[11] DKK, s. 48

[12] bkz. DKK, s. 48.

sızmaması, misafiri gelmeyen evin yıkılıp viran olması daha iyidir."[13]Bütün bunlar, düzen bozucudur. Tabiatı bozar. "*Gönlü yüceltir. Devletsiz bırakır. Devletsiz kalmaktan Allah'a sığınılmalıdır.*"[14] Zira bu, her şeyi heder eder ve zulüm açığa çıkar. İnsanî açıdan zulüm, tevazudan uzaklaşma ile tezâhür eden bir bozulmadır. Merhametin örtülmesidir. Merhametin olduğu yerde zulüm olmaz.

Mütevazı insan, merhametli olur. Dedem Korkut mütevazıdır. Merhametlidir. Herkes ona çekinmeden usûlü erkânınca danışır. O, danışan danışmayan herkese, alır kopuzunu eline öğütlerde bulunur. Söylediklerinde her derde merhem bulunur.

Merhem, merhametten gelir. Merhamet, "*insan ruhunun nefsimizden daha ziyâde sevilmesidir.*"[15] İnsanın kendisine ve ötekine duyduğu hürmetten neşet eder. Hürmet ise, "*benlikten taşarak âleme yayılır*"[16] ve merhamete dönüşerek kişiye hâl ile hareketinde sınırları gösteren hatırlatıcı ve uyarıcı İlâhî duyuşa yükselir. Bu yüce duyuş,varlığı ve oluşu bütünüyle kuşatan emanet şuuruyla istikâmet bulan iradî hamlelerle sonsuzu istemektedir. Sonsuzu isteyiş, dünyadan vazgeçme değildir. Yöneliştir. Zira insan, âleme ve içindekilere öncelikle kendisi için merhamet etmelidir. Açıktır ki, onlar insana değil, insanlar onlara muhtaçtır. Öyle ki, gidilen yerlerin "*otlaklarını geyik*", "*çimenlerini yaban eşeği*", "*ayrı ayrı yolların izini deve*", "*yedi dere kokularını tilki*" insandan daha iyi bilmektedir. İnsana düşen, emanete ihanet etmeden onlardan istifâde etmektir.

Emanete ihanet, sözünde durmamakla ilişkilenir. Bir şahsiyet sorunudur. Güveni yerle bir eder. Güven hem içte hem de dışta olmalıdır. İçte olanına iman, dışta olanına ise eman denir. İman, emandan ayrılmaz. Bütündürler. Bir yerde eman yok ise, imanlarda sıkıntı var demektir. Kişi tekin olmadan iman kemâle ermez. İman tekmîl olunca da eman kendiliğinden tezahür eder.

Eman imana; iman da verilen söze sadâkatle varlığını korur. Sadâkat, doğruluktur. Dürüst olmayı gerektirir. Dürüstlüğü bozan en açık gösterge ise, yalan sözdür. Bu nedenle düzenin bozulmasında başlıca âmil olan "*yalan söz bu dünyada olunca, olmasa daha iyidir.*"Hayat ve hâdiselerin ifade vasıtası olan söz, aldatmak için sarf edilince yalana dönüşür. Yalan, özün bozulmasıdır. Özü bozuk olanın sözü de bozuk olur. Özün ve sözün bozulmasının birçok sebebi olabilir. Bizi, şimdilik ilgilendiren özün bozuluşu olan yalanın neliğinden daha çok, dürüstlük ve sözünde durmama ile olan ilişkisidir. Tekrar etme pahasına vurgulamak gerekirse, yalana dürüstlüğün olmadığı yerde başvurulur.[17]Dedem Korkut, yalan söylemez.

[13] krş. DKK, s. 49.

[14] DKK, s. 48.

[15] Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2013, s. 96.

[16] N. Topçu, a. g. e., s. 96.

[17] krş. Nurettin Topçu, *Var olmak*, Dergâh Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2010, s. 70.

Doğru sözlüdür. Çünkü özü sağlamdır. Dedem Korkut'un mayaladığı gönüllerde de yalana yer yoktur. Yiğitlik öne çıkar. Yiğit, sözüne güvenilen dürüst insandır.

Elbet bir elin beş parmağı bir olmaz. Bir toplulukta mertler de vardır namertlerde. Namertler, dürüst olmadıklarından sıkça yalana başvurup dedikodu ederler. Kalleşlik yaparlar. Bey ile beyin, baba ile oğulun, karı ile kocanın arasını açmak isterler. Bu tür toplumu ifsat edici olaylara ve sonuçlarına Dede Korkut Kitabı'nda yer alan neredeyse her hikâyecikte yer verilir. Kazanan yalan söyleyip düzeni bozanlar değil, dürüst ve doğru olup sözünün eri olanlardır. Mesela Dirse Han'ın biricik evladına kıymaya kalkması[18], yalan ile dedikodunun doğurduğu bir sapmadır. Yaşamın huzur ve barış içinde devam edebilmesi için üç günlük ölümlü dünyada bozulmaların erdemlere galebe çalmaması gerekir.

Söz Sonu

İnsan olmada nasıl tevazu merhametten ayrılamıyorsa, merhametin de sözünde durma ile dürüstlükle tamamlanması gerekir. Elbette her bir erdem, müstakil olarak ele alınıp incelenebilir. Biz burada bütünleştirici bir pencereden bakmayı denedik. Seçtiğimiz dört erdemi içlem-kaplam bağlamında bütünlemek istedik. Örgümüzde tevazu, merkezî bir konuma yerleştirildi. Merhamet ise, onun lazımı olarak öne çıktı. Mütevazı olan bir kişinin aynı zamanda merhametli de olması gerektiği iddia edildi. Merhamet ile mütevazılığın iç içe geçirilmesi, insan olmayla ilişkilendirildi. İnsan olanın da sözünde durma ile perçinlendiği, sözünde duranın ise, dürüst bir insan olduğu ifade edildi.

Dürüstlük ve sözünde durma, bir toplumun huzur içinde var olabilmesinde olmazsa olmaz değerlerdendir. Tevazu ve merhamet ise, insanın kendini ve yerini bilmekle alâkalıdır. İnsan, sınırlı bir varlıktır. Ne kadar uğraşırsa uğraşsın ne boyca dağlara erişebilecektir ne de yeri delebilecektir. Büyüklenmekle ölümden kurtulması mümkün görünmemektedir. Haddini bilmelidir. Haddini bilen, hürmet eder. Hürmet ise, merhametle var olur.

Dedem Korkut, mütevazı, merhametli, dürüst ve sözünün eridir. Ondaki vasıflar, özünün tezâhürüdür. Tezâhürler, onu aşmış, her bir şahsın kendini denetlediği içtimâî bir ölçüye dönüşmüştür. Dışta olan bu ölçünün içte bir karşılığı varsa, değere dönüşmektedir.

[18] DKK, s. 64, 65.

Kaynakça

- Aslan, Ahmet, *İbn Haldun*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Bilimin Değeri Meselesi*, Ebabil Yayınları, Ankara 2010.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 1995.
- Fazlıoğlu İhsan, "*Dinî Yargılar Tekvînî mi, İtibârî mi? –Kadîm Tartışmaya Yeni Bir Yaklaşım*" (http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=251).
- Özsoy, Bekir Sami, *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, Bilgi ve Değer, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001.
- Topçu, Nurettin, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2013.
- ______, *Var olmak*, Dergâh Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2010.

A Philosophical Review of "Honesty, Keeping Promises, Charity, Humility and Compassion" Virtues from the Point of View of the "Book of Dede Korkut"*

Süleyman DÖNMEZ**

Abstract

Honesty and keeping promises are two of the essential values for a society to be in peace. On the other hand, humility and compassion are related for a human being to know himself. Man is a limited being. No matter how hard he tried, he will not be able to access the mountain height or drill the earth. It is not possible for him to escape from death with arrogance. He should know his limits. The one who knows his limitations is the one who venerates. The veneration is possible with compassion.

Keywords: Dede Korkut, Value, Virtue, Humility, Compassion, Charity

"Dede Korkut Kitabı" Nokta-i Nazarından "Dürüstlük, Sözünde Durma, Mütevazılık ve Merhamet" Erdemlerine Felsefî Bir Bakış***

Özet

Makalede ilk defa Dede Korkut Kitabı esasında insan olmada ayırıcı bir vasıf olan değerlerin adı geçen kitaptan seçtiğimiz 'tevazu, merhamet, sözünde durma ve dürüstlük'

* This study is a product of the research performed within the project coded BAP 2016/İF2013BAP6 and supported by the Unit of Scientific Research Projects serving under the Rectorate of Çukurova University. For this reason, we owe a debt of gratitude to the Rector's Office of Çukurova University and the friends who provided us with all kinds of support by taking part in the project unit.

This paper is the English translation of the study titled ""Dede Korkut Kitabı" Nokta-i Nazarından "Dürüstlük, Sözünde Durma, Mütevazılık ve Merhamet" Erdemlerine Felsefî Bir Bakış" published in the 3th issue of *İlahiyat Akademi.* (Süleyman DÖNMEZ, ""Dede Korkut Kitabı" Nokta-i Nazarından "Dürüstlük, Sözünde Durma, Mütevazılık ve Merhamet" Erdemlerine Felsefî Bir Bakış", *İlahiyat Akademi,* sayı: 3, 2016, s. 89-100.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., Çukurova University, Faculty of Theology, Head of the Department of Philosophy and Religious Sciences, sdonmez@cu.edu.tr, (0322) 338 69 72/164.

*** Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiş olan BAP 2016/İF2013BAP6 Kodlu Proje kapsamında yapılan araştırmaların bir ürünüdür. Bu nedenle Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve proje biriminde görev alarak bizlere her türlü kolaylığı sağlayan arkadaşlara teşekkürü bir borç bilmekteyiz.

erdemleri üzerinden tarih içre ontik bir gerçekliğe (onto-etik) sahip olduklarını göstermeye çalıştık. İnsan olmada nasıl tevazu merhametten ayrılamıyorsa, merhametin de sözünde durma ile dürüstlükle tamamlanması gerekir. Elbette her bir erdem, müstakil olarak ele alınıp incelenebilirdi. Ancak biz bu çalışmada bütünleştirici bir pencereden bakmayı önceledik. Dede Korkut Kitabı'ndan seçtiğimiz dört erdemi içlem-kaplam bağlamında bütünlemek istedik. Örgümüzde tevazu, merkezî bir konuma yerleştirildi. Merhamet ise, onun lazımı olarak öne çıktı. Mütevazı olan bir kişinin aynı zamanda merhametli de olması gerektiği iddia edildi. Merhamet ile mütevazılığın iç içe geçirilmesi, insan olmayla ilişkilendirildi. İnsan olanın da sözünde durma ile perçinlendiği, sözünde duranın ise, dürüst bir insan olduğu ifade edildi.

Anahtar Kavramlar: Dede Korkut, değer, erdem, tevazu, merhamet, mütevazı, sözünde durma, onto-etik

Introduction 1

Value has an objective meaning as it is the topic of certain ideologies. What is meant by objectivity here is to exist independently from the subject. Accordingly, the issue or question we aim to solve is as follows: How do we find the topics in the judgments we use while talking about the concept of values or writing an article about this concept? The following can also be asked: How and where do the values exist? Are we facing a process of building or experiencing a discovery-related action? Or are we building a process that is based on discovering and that combines these two attitudes?

Values reflect a world of meanings of the past and present where we find ourselves regardless of whether this world is based on discovering, building or a combination of both. Therefore, an ontology of values will be demonstrated in this presentation. However, values will be limited to the merits "honesty, keeping promises, humility and compassion" in regard to the philosophy of ethics. Moreover, these merits will be reviewed according to the History of Turkish Ideology. Determining the concepts of above-mentioned merits which have a significant place in the lives of Turkish people whose history dates back to early times will not be easy. Thus, a limitation regarding the existence of these merits should be performed according to the texts or periods. Philosophical foundation of the merits in this study will be performed while being limited to the work "Book of Dede Korkut" as it has been 200 years since this work was recognized by the relevant literature and it is a unique work reflecting the social conscience of the Turkish people. In addition to presenting the historical reality, this study investigated, examined and analyzed it by anatomizing "what has or has not been transferred from the previous social conscience to the modern concept of personal existence". This study aimed to draw attention to the fact that the values helping the Turkish nation maintain their existence have a deep philosophical foundation. The evidence that the merits in the Book of Dede Korkut have not been reviewed like this study did encouraged us to perform such a reading method. This study

made attempts to indicate that the values in the Book of Dede Korkut have an onto-ethical reality, which is first in the history of the relevant literature. The merits were selected randomly. No matter what merits are selected, we are of the belief that the reading method we performed can also be conducted for the other merits in the Book of Dede Korkut.

Introduction 2

While assessing the four merits, meanings of which have become deeper in the ideologies of the Turkish people, according to the Book of Dede Korkut, it should be remembered that the action of keeping promises cannot be assessed independently from the concept of honesty while the same is valid for humility and compassion. Our preference in building discovery-related activities is based on the connective aspects. Every reading method is subjective. However, the fact that reading methods are not exempt from subjectivity does not mean that these methods do not have the factors we focus. In other words, every consideration inevitably presents a case. The correctness, consistency, and validity of the case can occur through the point of views. Point of view reflects our perceptions.

In this study, we are able to make sense of our landscapes in the Book of Dede Korkut. However, we do not share the same case with the technical aspects of the history of literature. We assign the literature discussions regarding whether the text examined in this study is a saga or story to the authorities in this field.

This study reviews the Book of Dede Korkut published in modern Turkish through its original manuscripts. The existence and survival of this book is an exemplary adventure worth examining. However, this is a topic that should be reviewed with different aspects is terms of values. Therefore, such an examination is the background of the study. This background will be referred to when needed.

The main hypothesis of this study is that values are natural or innate in Turkish ideology.[1] The natural or innate characteristic here indicate that values have a history-based meaning rather than carrying a natural quality.[2] Being history-based makes the meaning more conditional. However, a conditional meaning is not closed to a metahistoric/metaphysical basis or evaluation. The point to be

[1] The naturality of values was mentioned by İhsan Fazlıoğlu first and efforts were made to base this concept on religious judgments. See: İ. Fazlıoğlu: "*Dinî Yargılar Tekvînî mi, İtibârî mi? –Kadîm Tartışmaya Yeni Bir Yaklaşım*" (http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=251).

[2] The date in this claim is considered a second natural field after nature itself, with an influence from Ibn Khaldun. The details of Ibn Khaldun's history concept will not be reviewed in detail in this study. However, as Ibn Khaldun's perception is the background for this study, references from our point of view will be reflected when needed. For more detailed information, see: Ahmet Aslan, *Ibn Haldun*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Istanbul 2009, p. 39-60.

considered is to understand the conditional meaning without neglecting the intended context. It is a fact that understanding is actually a cognitive or metaphysical process.

There may be other ideas or views regarding the foundation of values. However, these will not be separately mentioned here. A general classification will be beneficial to see the whole picture.

Values can be sorted as internal or external based on their sources. Internalization of the external factors and vice versa is an issue that should be detailed in terms of the concepts of internal and external. This point will be referred to when necessary.

The concept of value has an internal meaning as it is related to the world of meanings. This can also be called value internalization. Although the concept of value reflects an internal sense, it has an aspect that is independent from people or exceeding them.

What do we mean?

Values turn into history-based objects as they acquire characteristics independent from people. They acquire an existence independent from the subject because there is a historical accomplishment in this case. Therefore, there are certain values which historically emerged and were separated from subjectivity under certain conditions and cases. However, their existence exceeds historicity although these values are historical objects. In addition, the realist values instead of those independent from the subject are examined. Understanding these values is a tough process in the modern times. A world isolated from values is appreciated once again in this case. Thus, relating the past to the present without the meaning shifts requires compassion and attention. Moreover, the process of understanding should be assessed for consistency and validity.

The validity of a history-based absolutized value is not related to the issue of foundation. Therefore, considering the consistency instead of validity while interpreting the values is a methodological necessity because consistency becomes visible if it is determined in accordance with the time, place, and concept of a value which can be transformed into a metaphysical thesis. This is the trial of discovering what is present. What should be remembered is that understanding the discovered is subjective and constitutive.

The subjective and constitutive quality of the discovered does not mean that the value is closed and cannot be transferred to another. Internal aspects become visible in external agreements. However, agreement does not mean a consensus.[3] Consensuses may require a rather political and interest-based regression or

[3] For detailed information about the concepts of “agreement and consensus”, see and cf: Süleyman Hayri Bolay, *Bilimin Değeri Meselesi*, Ebabil Yayınları, Ankara 2010, p. 13, 14, 15, 65, 66.

sacrificing the internal for the external. Moreover, if values have a role in the process, internal senses are not expected to contradict with the external reflections.

If policy is noted to be a value, too, there will not be an objection against this. However, policy has become a value which is not based on ethics anymore in modern times.[4] Even the most ethical representatives of policy seem to prefer acting with the personalized or specified interests without paying attention to the open or hidden concerns related to comprehensiveness. It is fair to state that idealist statements do not have a meaning at least in the world of the present times. Particularly the current case of the governmental policies is a disaster. Therefore, instead of agreements, consensuses which prevent threats and maintain or increase the interests as much as possible have been preferred for some time. Such an axis shift can be regarded to be valid for other values, too. The evidence that this claim, which is partially true, has not become generalized as much as it has been in the political field is consoling. Moreover, it is clear that there are issues with the concept of political stance which does not accord to the concept of ethics well although efforts are made to ensure accordance occasionally. While examining the merits "honesty, keeping promises, humility and compassion" which we aim to base on the Book of Dede Korkut, the issues we face due to the dilemmas regarding the Turkish nation in particular and humanity in general will be realized by anybody with sense.

The Book of Dede Korkut and (Its) Value

Value is a concept which has a meaning in social awareness considering the subjective awareness. The stances combining the concepts ranging from particular to legal topics without sacrificing one for the other indicate the visibility of senses. Stances can occur through the actions or silence. It has been stated that values are determined by the subjects and that they can be assessed independently from the subjects. Distorting the relationship between the values and subjects indicate a world, rather than values, regarded to be real. Values and reality are not opposite to one another but subjectivity in values and objectivity in reality become clear as two concepts. The aspect separating subjectivity from objectivity is related to the needs. Values are not only concepts but a world which we need and seek and which completes us.[5]

Values exist by being experienced rather than being presented as a discourse. If a statement has an internal meaning, then it has a value. However, as an internal concept cannot be known by others, statements are considered first. Statements are expected to turn into actions. If the statements and actions differ, doubts arise. The

---

[4] This transformation indicates that it is high time we mentioned the valueless values.

[5] cf. Hilmi Ziya Ülken, Bilgi ve Değer, Ülken Yayınları, Second Edition, Istanbul 2001, p. 197, 198, 201.

view that the internal and external characteristics of the speaker do not match emerges, and people remain aloof to the speaker rather than the words because the concept of value only exists verbally for such a person. However, this concept does not really exist for that person. Therefore, dead or dying values can be mentioned. The values in the Book of Dede Korkut are not exempt from this qualification.

We can understand how values are dead or alive through this example: In other words, certain values only exist in books in modern times. They were probably present in life, rather than in books, at a certain period. Even if these values were considered personally without being socially generalized, they had been included in life. However, they now belong to history. They were present one way or another in the past but they have not died yet. They keep on existing in both books and history. They will keep on existing historically. These circumstances do not mean that they are not values because what makes them valuable or valueless is related to our focus toward them rather than their historical characteristics.

Value has exceeded its age and individuals only if it is not trapped in history and books. The timeless historical meanings can be evaluated through the understanding of the current times as they are impersonal. They relate the past to the present. Whether the present times can be related to the future cannot be exactly understood from our point of view but the answer can be estimated.

Relation of the past to the present is generally positive in regard to the values but not all values can be considered as positive because values are not purely positive. Certain values are problematic. Terminating them is more preferable than maintaining. However, destroying the values in the book is possible, these values historically become eternal inevitably. Destroying the historical concepts can only be overcome with the fact that life is an imagination or dream but there are experiences in the virtual concepts, too. Therefore, non-historical aspects can only be present in the eternal moments free of time and place.

The Book of Dede Korkut goes beyond its time and will probably cover the future times. Both the book and its content are valuable. They are values themselves. According to what Muharrem Ergin narrates from his master Fuat Köprülü, the great researcher, the Book of Dede Korkut has a greater and more significant place than the whole of Turkish Literature.[6]

What makes the book valuable is its content instead of the book itself. However, the oldest handwritten manuscript copies[7] which could be accessed today are more

---

[6] See: Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi yayınları, Fifteenth Edition, Istanbul 1995, p. 5.

[7] There are two handwritten manuscripts of the work. One is in the Vatican while the other is in Dresden. What is painful to consider is that the Turkish work having a greater place than the Turkish Literature is in foreign countries. Should we curse the Westerners due to their theft or thank them considering our disloyalty? We are facing such a dilemma.

valuable than their contents. The higher value of contents is not only related to scarcity, antiquity, and pioneering. What is more important is the content itself. However, what makes the content visible is the external aspects. Viewing the internal aspects without the external ones distorts the chances of agreement between them. When this agreement gets distorted, we only act by ourselves. Even if what we do by ourselves is valuable for a self-accomplished person, our actions are not adequate in expressing the self to others because the agreement making the value more meaningful in others' assessments is also reflected externally.

The Book of Dede Korkut reflect the external aspects based on the merits this study reviews. This work has many hidden meanings. Opening the locks of these secrets without breaking them requires skills or abilities. Certain keys or tools are needed not to break them. The problem is not related to the question which key opens the locks. The efforts to open the lock through trials are futile if one of the keys we have does not open the lock. If keys do not work, the lock can be opened by making a suitable key or using a tool.
In order to enter or to see the inside from the outside, the lock must be opened.

The knowledge and experiences in this regard direct people to prevent trials from being futile. Therefore, it is important to analyze horizons with certain questions asked to self without neglecting current information and experiences while seeking ways to open the lock: What do we know about Dede Korkut? How is this person depicted in the Book of Dede Korkut? Is this depiction directly or indirectly related to us? Can I open the lock considering my case?

According to M. Ergin, the Book of Dede Korkut "is a national saga."[8] Accordingly, the world we study does not belong to a single person. We are facing a work edited by the nation itself. What we aim to review is a common intelligence or social awareness. The common sense of the Turkish people is what we seek. The sense and stance, exceeding the personal aspects, is what we examine through certain keywords. If a work becomes national, the qualities of the characters and the author go beyond the personal limits. Seeking Korkut Ata, Bayındır Han, Salur Kazan, Kan Turalı, Uruz Beg or Deli Dumrul in history through certain specifications do not open the locks. However, neglecting history does not direct us to reality.

Sagas reflect the spirits of their periods. These spirits arise from the depth of history. What maintains the existence of a nation is its values. Specified emphases actually depend on the collectivity. It reflects the social visibility of the hidden concepts. The reflection of a certain period through images is not an issue. The conceptions of the era should be studies for a better interpretation. Therefore,

[8] M. Ergin, ibid., p. 5.

detailing the relevant ideas without being indifferent to historical data ensures consistent acts. The transcendence of consistency becomes the gateway to validity.

Four Keys, One Door: Merits of Humility, Compassion, Honesty and Keeping Promises

Our concepts are the keys to open the lock. These concepts, which as keeping promises, honesty, humility and compassion, will help us sneak inside the secrets of the Book of Dede Korkut. Internal concepts can be externalized through many more concepts. Our selection of keywords does not serve for a particular purpose. These were randomly selected considering that they are among the irreplaceable merits for the Turkish nation, and its past and present. Our reading methods can, and according to us, should be conducted on other merits, too. What we aimed was to provide an introduction through the foundation performed on these four merits.

These merits, which we believe are conceptualized for the Turkish ideology and philosophy, reflect a unit with two joints connected. "Honesty" and "keeping promises" is a joint while "compassion" and "humility" is the other in this case. It is not possible to separate honesty from keeping promises. Honest people keep their promises, and those who keep their promises are honest. Such people are expected to be compassionate and humble.

Compassion arises from humility. Humble people are compassionate. However, not every compassionate people can be humble. Moreover, humility should contain honesty and keeping promises in regard to compassion.

Humble people are compassionate, honest, and keep promise. Participation, rather than obligation, occurs here. Humility is an obligatory summit reached based on the principle of voluntariness. It is directly related to being human. Humility is a case of knowing the limits by correctly determining the personal state, place and position. It is the delicacy of staying within the limits.

Dede Korkut is the limit in every incident faced by the Oghuz Turks. He reflects the top point making humility visible. No action is taken without consulting Korkut Ata. Whatever he says is accepted. His orders are fulfilled.[9] Korkut Ata and those consulting him are humble.

Korkut Ata is humble because he knows and sets limits. The final limit is set by God Almighty who determines and grants anything. Therefore, *Things are not ordered without Allah's orders. Nobody becomes rich without Allah's blessings. Nobody has accidents if not written in their fates or dies before their time comes, or the dead will not be*

[9] See: Dr. Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*, Akçağ yayınları, Ankara 2006, p. 47. (This work will be hereinafter referred to as "DKK" without referring the name of the editor.)

resurrected without God's orders."[10] These limits weakening people enable people to recognize themselves. They remind them to be humble because the divine limits understood through observations and experiences indicate *"nobody can have more than what God orders even if they collect goods with the limits as high as mountains. There is no end of collecting goods but no matter how powerfully water flows, it cannot fill the seas. Therefore, one should be humble*[11]*, know one's limits and stay behind these.* Knowing limits is possible via information and humility.

Everybody should know their limits and act accordingly. Men should learn from their fathers while women should learn from their mothers because they will be the fathers and mothers of the future. Ladies should act as ladies while servants should act as servants. Limits are quite clear for everyone. Nature should not be neglected either. Just like ashes which cannot become a hill, foreigners cannot replace the sons. Servants cannot become the ladies of the houses by wearing pleasant dresses. External aspects should not fool anybody. Snow falling heavily cannot escape from melting when it turns summer. Therefore, it is necessary to know limits and act accordingly. Sacrifices should be made to proceed or let others hear one's name.[12] Every warning reflecting the limits should be known and followed. Otherwise, there would be no option but to bear results.

Violation of limits cannot be tolerated. It should be condemned. Otherwise, the orders are distorted and chaos emerges. Distortion in this sense reflects more internal aspects. Humility disappears as internal characteristics are distorted and efforts are made to surpass the limits. *"People try to mount a special horse in inappropriate cases. This is what malevolent people do. It is better for the sword of the malevolent not to cut, for the wild bitter grass not to be eaten by horses, for the bitter water one does not drink not to flow, and for the house which is not visited to be demolished."*[13] All of these mean the distortion of the order. They also distort nature. *"They glorify the spirit but makes people deprived of a government. One should seek help from Allah instead of being stateless."*[14] This issue distorts all orders and torments emerge. A human oppression is a sort of distortion occurring by deviating from humility. It means covering compassion. Oppression cannot exist at wherever there is compassion.

Humble people are also compassionate. Dede Korkut is humble and compassionate. Everybody easily consults him without hesitation. He gives advices to everybody while playing his qopuz. His words are like a cure for any issue.

---

[10] DKK, p. 47.

[11] DKK, p. 48

[12] See: DKK, p. 48.

[13] cf. DKK, p. 49.

[14] DKK, p. 48.

The Turkish term "merhem (cure)" is derived from "merhamet (compassion)". Compassion is *"liking the human spirit more than the self."*[15] It arises from the respect one feels toward the self and others. Respect, on the other hand, *"spreads from the essence to the surrounding places"*[16], turns into compassion and becomes a divine sense guiding and warning people about the limits of their behaviors. This divine sense desires the eternal aspects through the voluntary actions directed by the awareness surrounding the presence and existence. Desiring eternality does mean renouncing the world. It indicates orientation because people should be merciful toward the world and people in it. It is clear that the world does not need people but people need it. In other words, *"plants of a place are known better by deer while the grass is known better by wild donkey, roads are known better by camel, and smell of the environment is known better by fox."* What people should do is to use blessings without violating them.

Breach of trust is related to the failure in keeping promises. It is a personality issue totally distorting trust. Trust should be present both internally and externally. The internal trust is called iman while the external is named eman. Iman cannot be separated from eman. They are integral. If eman is absent, it means there are iman-related issues. Iman does not become complete if one is not trustworthy. Eman becomes visible when iman becomes completed.

Eman exists through iman while iman maintains its presence through the loyalty to promises. Loyalty is the truth. It requires being honest. The clearest indicator of honesty is the lies. Thus, the statement *"it is better not to lie in this world"* turns into a lie when it is said to trick somebody through the false statements regarding life and events. Lies indicate the distortion of the essence. People with distorted essence would say distorted words. There may be many reasons for the distortion of both. What concerns us at the moment is the relation between honesty and keeping promises, and quality of lies distorting the essence of people. It should be noted, even if this is a repetition, that lies are referred where honesty is absent.[17] Dede Korkut does not lie. His words are true because his essence is perfect. There is no place in the hearts guided by Dede Korkut. Such people show honesty and bravery. Brave people are the honest and trustworthy ones.

Fingers of a hand cannot be the same for sure. There are brave and malevolent people in a society. These malevolent people use lies and gossip as they are not honest. They commit treachery. They aim to distort the relationships between men, fathers and sons, and wives and husbands. Almost every short story in the Book of Dede Korkut includes the events seducing society and results of these. The winners will be those who keep honesty and their promises rather than those who distort

[15] Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, Seventh Edition, Istanbul 2013, p. 96.

[16] N. Topçu, ibid., p. 96.

[17] cf. Nurettin Topçu, *Var olmak*, Dergâh Yayınları, Sixth Edition, Istanbul 2010, p. 70.

the peace by lying. For instance, the incident that Dirse Khan tried to kill his dearest son[18] was caused by a deviation arising from lies and gossips. Distortions should not prevail merits to live in peace in this temporary world.

Conclusion

Compassion should be completed with keeping promises and honesty as seen in the case of humility which cannot be separated from compassion. Every merit can be separately reviewed. What this study aimed was to examine the topic from a holistic perspective. Another aim was to integrate the four merits internally and externally. Humility had a central position in this pattern. Compassion was regarded as a requirement of humility. The claim was that a humble person should also be compassionate. Relation of compassion to humility was associated with being a human. This study also stated that human characteristics are strengthened by keeping promises, and those who keep their promises are honest.

Honesty and keeping promises are the irreplaceable values for a peaceful society. Humility and compassion, on the other hand, are related to knowing the self and limits. Humans have limits. No matter how hard one tries, they won't be able to reach the mountains or penetrate the ground. It is not possible to escape from death by patronizing others. They should know their limits. Those aware of their limits respect others. Respect is shown through compassion.

Dede Korkut is humble, compassionate, honest and keeps promises. His characteristics reflect his essence. These reflections surpassed him and became the social criteria used by everybody to examine themselves. The criteria here turn into values if they have an internal meaning.

References

- Aslan, Ahmet, *Ibn Haldun*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Istanbul 2009.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Bilimin Değeri Meselesi*, Ebabil Yayınları, Ankara 2010.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, Fifteenth Edition, Istanbul 1995.
- Fazlıoğlu İhsan, *"Dinî Yargılar Tekvînî mi, İtibârî mi? –Kadîm Tartışmaya Yeni Bir Yaklaşım"* (http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=251).
- Özsoy, Bekir Sami, *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, Bilgi ve Değer, Ülken Yayınları, Second Edition, Istanbul 2001.

[18] DKK, p. 64, 65.

- Topçu, Nurettin, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, Seventh Edition, Istanbul 2013.
- ______, *Var olmak*, Dergâh Yayınları, Sixth Edition, Istanbul 2010.

نظرة فلسفية إلى فضائل الصدق والوفاء بالوعد والتواضع والرحمة من وجهة نظر كتاب كوركوت دادا*

أ. د. سليمان دونماز

جامعة جوكوروفا – كلية الإلهيات؛ رئيس قسم فلسفة الأديان: sdonmez@cu.edu.tr

ترجمة: طوبى خطيب

الخلاصة:

حاولنا في هذا المقال، استناداً إلى كتاب كوركوت دادا، التوضيح أن القيم حازت طبيعة أخلاقية من خلال التواضع تلك الصفة التي انتقيناها من الكتاب المذكور. فكما أنه لا يمكن افتكاك التواضع عن الرحمة في مسألة اكتساب الصفة الإنسانية، فينبغي أن تتكامل الرحمة مع الوفاء بالوعد والصدق أيضاً.

ولا شك أن تناول كل فضيلة بالدراسة بشكل مستقل كان ممكناً، إلا أننا فضلنا في هذا البحث النظر من نافذة جامعة وتكاملية. فأردنا جمع الفضائل الأربع التي اخترناها من كتاب كوركوت دادا في سياق فهم شمولي متكامل.

فقد تم إيلاء خلق التواضع المكانة المحورية في تشكيل كياننا، وجعلت الرحمة كأحد مستلزماته، وتم افتراض وجوب تحلي الشخص المتواضع بالرحمة، وتم ربط تداخل الرحمة والتواضع مع الصفة الإنسانية «أي أن يكون الإنسان إنساناً».

وبينا أن الإنسان الحق لا يتزحزح عن الوفاء بالوعد، وأن الذي يفي بالوعد لا بد أنه إنسان صادق.

الكلمات المفاتيح: دادا كوركوت، فضائل، صدق، وفاء، وعد، تواضع، المتواضع، مرحمة، أنطولوجي – أخلاقي

---

* يُعد هذا البحث واحداً من نتاجات الأبحاث التي أجريت ضمن المشروع المرمز إليه بـ «BAP 2016/İF2013BAP6» والمدعوم من قبل قسم مشاريع الدراسات العلمية لرئاسة جامعة جوكوروفا. ولذلك فإننا مدينون بتقديم الشكر إلى رئاسة جامعة جوكوروفا وإلى كل الأصدقاء العاملين في قسم المشروع والذين قدموا لنا مختلف أشكال الدعم والتسهيلات.

وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Dede Korkut Kitabı" Nokta-i Nazarından "Dürüstlük, Sözünde Durma, Mütevazılık ve Merhamet" Erdemlerine Felsefî Bir Bakış" التي نشرت في العدد الثّالث من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (سليمان دونماز، محمد إرغات، نظرة فلسفية إلى فضائل الصدق والوفاء بالوعد والتواضع والرحُة من وجهة نظر كتاب كوركوت دادا، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٣، ص ٨٩-١٠٠). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

"Dede Korkut Kitabı" Nokta-i Nazarından "Dürüstlük, Sözünde Durma, Mütevazılık ve Merhamet" Erdemlerine Felsefî Bir Bakış

Özet

Makalede ilk defa Dede Korkut Kitabı esasında insan olmada ayırıcı bir vasıf olan değerlerin adı geçen kitaptan seçtiğimiz 'tevazu, merhamet, sözünde durma ve dürüstlük' erdemleri üzerinden tarih içre ontik bir gerçekliğe (onto-etik) sahip olduklarını göstermeye çalıştık. İnsan olmada nasıl tevazu merhametten ayrılamıyorsa, merhametin de sözünde durma ile dürüstlükle tamamlanması gerekir. Elbette her bir erdem, müstakil olarak ele alınıp incelenebilirdi. Ancak biz bu çalışmada bütünleştirici bir pencereden bakmayı önceledik. Dede Korkut Kitabı'ndan seçtiğimiz dört erdemi içlem-kaplam bağlamında bütünlemek istedik. Örgümüzde tevazu, merkezî bir konuma yerleştirildi. Merhamet ise, onun lazımı olarak öne çıktı. Mütevazı olan bir kişinin aynı zamanda merhametli de olması gerektiği iddia edildi. Merhamet ile mütevazılığın iç içe geçirilmesi, insan olmayla ilişkilendirildi. İnsan olanın da sözünde durma ile perçinlendiği, sözünde duranın ise, dürüst bir insan olduğu ifade edildi.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Değer, Sözünde Durma, Mütevazılık, Merhamet, onto-etik

A Phiosophical review of "Honesty, Keeping promise, Charity, Humility and Compassion" Virtues from the point of View of the Book of "Dede Korkut"

Abstract

Honesty and keeping promise are two of the essential values for a society to be in peace. On the other hand, humility and compassion is related for a human being to know himself. Man is a limited being. No matter how hard he tried, he will not be able to access the mountain height or drill the earth. It is not possible for him to escape from death with arrogance. He should know his limits. The one who knows his limitations is the one who venerates. The veneration is possible with compassion.

Keywords: Honesty, Keeping promise, Charity, Humility, Compassion, Dede Korkut

مقدمة ١:

إن للقيمة طبيعة مادية «شيئية» من ناحية كونها موضوعاً للفكر. وإن ما نقصده بالمادية هي حالات الوجود المستقلة عن الفاعل. فالسؤال الذي نبحث عن جوابه في هذا السياق هو: أين نجد المسائل أو الموضوعات التي نحملها على الأحكام التي نستخدمها عند الحديث أو الكتابة عن القيمة؟ ويمكن السؤال على الشكل الآتي: أين وكيف تتشكل وتوجد القيم؟ فهل نحن أمام عملية إنشائية، أم أمام فعل كشفي؟ أم إن الأمر عبارة عن مزج بين الطريقتين؛ أي نقوم بالإنشاء المعتمد على الكشف؟

إن القيم سواء تم تأصيلها على بنية إنشائية أم كشفية أم على كليهما معاً، هي في الواقع عبارة عن عالم المعنى «المعنوي» الذي يحيط بنا سواء عبر التاريخ أم الوقت الحاضر. ولهذا سوف يتم في هذا التمهيد إجراء نوع من البحث حول وجودية "أنطولوجية" القيم. ولكن سوف يتم في بداية الأمر تحديد القيم التي سيتم الحديث عنها في البحث في سياق فلسفة الأخلاق. ثم بعد ذلك سوف تتم دراسة الفضائل المذكورة من زاوية تاريخ الفكر التركي.

مما لا شك فيه أن تحديد مفاهيم الفضائل المذكورة، التي تحتل مكانة مهمة في رؤى وأفكار الأتراك الذين يمتلكون ماضياً وتاريخاً ضارباً في القدم حول الحياة، ليست بالمسألة السهلة على الإطلاق. ولهذا السبب ينبغي عند تحديد أحوال وجود الفضائل المذكورة آنفاً وظهورها تضييق نطاق البحث، سواء من ناحية النص أم الفترة التاريخية «الزمن». وسوف نحاول في هذه المقالة تحديد نطاق تأصيل فضائل «الصدق والوفاء بالوعد والتواضع والرحمة» بالمعنى الفلسفي بحدود كتاب كوركوت دادا، وذلك بمناسبة حلول الذكرى المئوية الثانية لاكتشافه والاهتمام به من قبل أهل العلم من جهة، ومن جهة أخرى، وحسب رأينا، لكونه واحداً من الأعمال أو الكتب المهمة التي تركت آثاراً كبيرة على الوجدان والضمير الاجتماعي للأمة التركية.

إن أسلوبنا يتجاوز بيان الوقائع التاريخية ليتناول السؤال الآتي: «ما هي الأمور التي تدفقت وانتقلت من وجداننا الاجتماعي بالأمس إلى وجودنا الشخصي اليوم»، وربما «لم تستطع التدفق» تحت مجهر التحقيق والتدقيق والتفكير؟ وأما هدفنا فهو الإشارة إلى حقيقة أن القيم التي حافظت على بقاء وتماسك العالم التركي تمتلك ركيزة فلسفة عميقة. وإن ما دفعنا إلى هذا النوع من القراءة هو عدم تناول أحد إلى وقتنا الحاضر الفضائل الواردة في كتاب كوركوت دادا بالأسلوب الذي قمنا به. وقد خضنا في هذا البحث لأول مرة تجربة إظهار وإثبات حيازة القيم لحقيقة «وجودية أخلاقية onto-ethic» عبر التاريخ على أساس كتاب كوركوت دادا.

وأما اختيار الفضائل فقد قمنا به بشكل اعتباطي. وذلك لأننا نرى أنه يمكن إجراء القراءة بالأسلوب الذي قمنا به من خلال الفضائل الأخرى الواردة في كتاب كوركوت دادا.

مقدمة ٢:

ينبغي ألا يغيب عن بالنا، عند إرادة قراءة ودراسة الفضائل الأربع (التواضع والرحمة والصدق والوفاء بالوعد) المتجذرة في بحر التاريخ المعنوي التركي على ضوء كتاب كوركوت دادا، أنه لا يمكن إجراء تقييم ودراسة كافية بتفريق الصدق عن الوفاء بالوعد، والتواضع عن الرحمة. إن اختيارنا المتصف بالكشف والإنشاء سوف يكون على أقل تقدير من وجهة نظر توحيدية. بالطبع إن كل قراءة تكون ذات طابع شخصي. إلا أن عدم انفكاك وتخلص القراءات من النظرة الشخصية لا يعني عدم امتلاك توجه نحو الثوابت. وباختصار؛ إن كل نظرة تقدم لنا مشهداً حتمياً. وأما صحة «دقة» المشهد وتماسكه وثباته وصلاحيته فممكن تحقيقها عن طريق زاوية «نقطة» النظر. ونقطة النظر هي النافذة التي ننظر منها.

إن المقياس الذي نعتمده في هذا المقال، من أجل إضفاء معنى على مشهدنا، هو الأقاصيص أو الحكايات الواردة في كتاب كوركوت دادا. إلا أننا لا نتطرق هنا إلى الجانب التقني المتعلق بالتأريخ الأدبي للعمل. إذ إننا نحيل النقاشات الأدبية التخصصية حول مسألة ما، سواء أكان النص الذي بين أيدينا أسطورة «ملحمة» أم حكاية، إلى أهل الاختصاص.

يوجد لدينا كتاب كوركوت دادا الذي تمت دراسته وإجراء الأبحاث عنه وحلّي باللغة التركية المعاصرة من خلال الكتابات الموجودة بين أيدينا اليوم. لا ريب أن وجود هذا الكتاب وبقاءه مغامرة محفوفة بالعبر تستحق البحث والدراسة والتحقيق. إلا أن هذا موضوع يجب تناوله بطريقة مختلفة من ناحية القيم. ولهذا السبب فإن هذا الأسلوب من التقييم هو بمثابة صورة خلفية في الدراسة. وسوف يتم التطرق للصورة الخلفية عندما تحين المناسبة.

إن دعوانا التي سوف تشكل أساس المقالة هي: إن القيم في التفكير التركي تكوينية، وبعبارة أخرى: كونية [١]. وإن التكوينية أو الكونية هنا تظهر أن القيم حازت على معنى داخل التاريخ أكثر من دلالتها على الطبيعة [٢].

إن الحصر داخل التاريخ يقيد المعنى، إلا أن المعنى المقيد ليس منغلقاً وعصياً على القراءة فوق التاريخي

(١) لقد سبق أن تم تناول مسألة كونية القيم من قبل إحسان فضلي أوغلو، وأُريد تأصيلها في سياق «الأحكام الدينية». انظر: أوغلو، إحسان فضلي: «الأحكام الدينية كونية، أم اعتبارية؟ - مقاربة جديدة لجدل قديم» الصفحة؟ المكان. (http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=251).

(٢) لقد تم تبني التاريخ في هذا الادعاء كساحة كونية ثانية بعد الطبيعة تأثراً بابن خلدون. ولن يتم في هذا البحث إجراء دراسة موسعة لتفاصيل إنشاء «التاريخ» الذي تحدث عنه ابن خلدون. ولكن باعتبار أن وجهة نظر ابن خلدون تشكل الستار الخلفي لمشهدنا فإننا عند الحاجة سوف نقوم بتلميحات من زاوية رؤيتنا ونوردها في المتن. للمزيد من المعلومات انظ: أصلان، أحمد: ابن خلدون، منشورات جامعة إسطنبول، إسطنبول ٢٠٠٩، صـ ٣٩- ٦٠.

(الميتافيزيقية). فالأمر الذي ينبغي مراعاته هو إدراك المعنى المقيد دون انتزاعه من سياقه. وأما الإدراك فمعلوم عند أهله أنه بذاته عملية معرفية أو ميتافيزيقية.

يمكن العثور على جملة من الآراء والأفكار ذات العلاقة بمسألة تأصيل القيم، عدا عن دعوانا التي نحن بصدد دراستها. ولن نورد هنا كل المساعي والمحاولات المبذولة في هذا المجال، إلا أننا نجد من المفيد إجراء تصنيف عام لها بهدف رؤية المشهد أو الصورة.

يمكن تصنيف القيم بحسب المصدر أولاً إلى داخلية وخارجية. ولا شك أن تداخل الخارجي أو تجلي الداخل وبروزه إلى الخارج أمر ينبغي التعمق فيه من ناحية الداخل والخارج. وسوف نتعرض إلى هذه النقطة في حينها.

إن القيمة تمتلك طبيعة داخلية باعتبار كونها مفهوماً منتمياً إلى عالم المعنى. ويمكن أن نسمي ذلك: داخلية القيمة. ولكن على الرغم من كون القيمة شعوراً أو إحساساً داخلياً إلا أنها تمتلك مفهوماً مستقلاً عن الشخص أو يتجاوزه.

فما الذي نريد قوله؟

إن امتلاك القيمة لمفهوم مستقل عن الشخص «الإنسان» يحولها إلى شيءٍ «مادة» قائم داخل التاريخ، ويكسبها وجوداً مستقلاً عن الفاعل. وذلك لأننا أمام عملية تكونت أو حدثت وانتهت في سياق تاريخي. ولهذا فإننا أمام قيمة وُجدت ضمن شروط وأحوال معينة، وتجردت عن الذاتية «الشخصية»، وبقيت هناك من الناحية التاريخية. إلا أن بقاءها هناك، وإن كان بوصفه كياناً تاريخياً، يتجاوز التاريخية ويحولها إلى أمر مطلق. ولكن الميدان الذي استقل عن الفاعل يُدرس كحقيقة أكثر من كونه قيمة. ويُعد إدراكه اليوم من قبلنا مسألة معقدة ومتشابكة. إذ تعترضنا قضية إعادة تقييم لعالم متجرد «منعزل» عن القيمة. ولذلك فإن عملية ربط الأمس باليوم تحتاج إلى الدقة والانتباه دون الانزلاق إلى انحراف المعاني والدلالات. وينبغي عدم إهمال إشراف ومراقبة الإدراك من ناحية الانسجام والصلاحية أيضاً.

إن صلاحية قيمة حقيقية تحولت إلى طبيعة مطلقة داخل التاريخ ليست مشكلة متعلقة بالتأصيل. ولهذا السبب فإن النظر إلى الانسجام أكثر من الصلاحية، عند عملية إضفاء المعنى على القيم، يُعد ضرورة إجرائية «شرطاً». لأن الانسجام يظهر إذا ما تم التوقف على القيمة التي يمكن جعلها فرضية ميتافيزيقية وفقاً للمفهوم المتعلق بالأحوال الزمنية والمكانية والإدراكية التي تعود إليها تلك القيمة. وبمعنى آخر فإن هذا يُعد تجربة اكتشاف الوجود. وبالطبع فإن الأمر الذي ما ينبغي نسيانه هو أن إدراك المُكتَشَف ذاتي وإنشائي.

إن كون المُكتَشف إنشاءً ذاتياً لا يعني أن القيمة منغلقة على الآخر وغير قابلة للانتقال إليه. إن ظهور ما

هو في الداخل إلى الخارج «العلن» يبدو في القبول والتبني. والقبول «التبني» ليس التفاهم والتوافق [٣]. إذ إن التفاهمات قد تستوجب التراجع أو التضحية بالداخلي في سبيل الخارجي. ويحدث ذلك في الغالب لأمر سياسي أو في سبيل المنفعة والمصلحة. ولكن عندما يتعلق الأمر بالقيم فيُنتظر عدم تعارض الشعور الداخلي مع التجلي والمظهر الخارجي.

وليس لدينا اعتراض على ما يمكن أن يقدمه أحد ما حول اعتبار السياسة قيمة. إلا أن السياسة وربما من الأنسب القول «بوليتيكا» قد تحولت اليوم إلى قيمة لا تأخذ بالمعيار الأخلاقي [٤]. إذ حتى الأمر الأكثر أخلاقية الذي نراه في السياسة لا يتعدى عن كونه التخلص من حصار الهواجس الخفية أو الظاهرة، وتبني أسلوب التحرك حسب المصلحة الفردية أو الضيقة. ويمكن القول بانعدام الخطابات المثالية على أقل تقدير في عالمنا المعاصر. وبشكل خاص الأحوال التي يواجهها الإنسان في ظل سياسات الدولة، فهي بمثابة كارثة. ولذلك فإن الترجيح والرغبة في السياسة ومنذ زمن طويل تتجه نحو التفاهمات والتوافقات التي تقلل قدر الإمكان من المخاطر، وتحافظ على المصلحة وتحميها أو تزيدها، أكثر من تبني القيم والقبول بها. ويمكننا الادعاء بانطباق هذا النوع من الانحراف في المحور على القيم الأخرى. وما يشكل مصدراً لتفاؤلنا وعزائنا الآني قليلاً هو بقاء نوع من المصداقية وعدم الانتشار الجزئي لهذه الظاهرة من الانحراف في الميادين الأخرى بالقدر الذي هو حاصل في المجال السياسي. وعدا عن ذلك لا يمكن القول إننا لا نبالي ولا نبدي انزعاجاً إذا ما تم البحث أحياناً عن التفاهم عن طريق الموقف السياسي الذي يصعب توافقه مع الأخلاق. وبطبيعة الحال عندما نضع فضائل «الصدق والوفاء بالوعد والتواضع والرحمة»، التي نود تأصيلها على ضوء كتاب كوركوت دادا، عندما نضعها على طاولة التشريح فإن قلقنا وحرقة قلبنا المتولدة عن هذا التخبط السائد في العالم التركي خاصة ولدى البشرية عامة لن تغيب عن إدراك كل صاحب قلب حي.

كتاب كوركوت دادا والقيمة (قيمته):

القيمة هي الإحساس الذاتي أو الشخصي الذي يلقى مقابلاً له في الشعور الجماعي. إن الكثرة المنطلقة من الخاص إلى العام، والمواقف التي تجمع وتوحد الخاص مع العام دون التضحية بالخاص في سبيل العام، أو بالعام في سبيل الخاص تُعدّ ظهوراً وبروزاً للإحساس. والموقف يمكن أن يظهر على شكل قول أو فعل أو سكوت. وقد سبق أن وصفت القيمة بأنها تكتشف وتُثبت بشكل ذاتي أو شخصي صرف، ولكن يمكن تناولها بشكل مستقل عن الذاتي؛ أي الفاعل. وإن تطلب منا إعادة التذكير نقول إن فصل القيمة عن الذات «الفاعل»

(٣) للاطلاع على معلومات أوسع حول مفهومي «التوافق والتفاهم» راجع: بولاي، سليمان خيري: مسألة قيمة العلم، منشورات أبابيل، أنقرة ٢٠١٠، صـ١٣، ١٤، ١٥، ٦٥، ٦٦.

(٤) هذا التحول يشير إلى أن وقت التحدث عن القيم الفاقدة للقيمة قد حان، وربما فات منذ زمن.

يضعنا أمام العالم الذي وصفناه بالحقيقة أكثر من القيمة. لا شك أن القيمة والحقيقة ليستا بالمفهومين المتضادين، ولكن من منطلق مفهومي تحتل الذاتية أو الشخصية الأولوية في القيمة، وأما في الحقيقة فتحتل الموضوعية الأولوية.

وأما الدافع الذي يفرق الذاتية عن الموضوعية فهو العلاقة مع الاحتياجات. القيمة ليست العالم الموجود فقط، وإنما هي العالم الذي نحتاج إليه، ونبحث عنه، والعالم الذي يكملنا (٥).

إن القيمة حالة أو واقعة قائمة ومتحققة «حية» بالممارسة في الحياة، فهي أبعد من العبارة أو القول. حيث تكون هناك قيمة كلما كان للقول أو الكلام النظري مقابل في داخل الإنسان. ولكن يُؤخذ الكلام أو القول بالاعتبار في الخطوة الأولى لكون ملاحظة ورؤية الأمر الداخلي من قبل الآخرين غير ممكنة. ثم يُنتظر تحول القول إلى فعل. ويثار الشك إذا ما كان القول مغايراً للفعل، فيَغلب على الاعتقاد عدم مطابقة وتوافق قول المتكلم مع ما في داخله. وعندها يتم الوقوف على مسافة بعيدة ليس من القول فقط، وإنما من المتكلم أيضاً. وذلك لأن القيمة تكون حية في مثل هذا الشخص بالقول فقط، وأما في الحقيقة فهي ميتة. ولذلك يمكن القول هنا بوجود القيم الميتة، وكذلك الأشخاص الأموات. وإن القيم التي نصادفها في كتاب كوركوت دادا هي الأخرى ليست مستثناة من هذا التوصيف.

بإمكاننا أن نفهم كيف تكون القيم ميتة وحية في الوقت نفسه من خلال المثال الآتي: إن بعض القيم تعيش في عصرنا هذا في بطون الكتب فقط، ولربما كانت هذه القيم خلال مرحلة تاريخية ما حية وموجودة في حياة الناس أيضاً، وليس فقط داخل الكتب. وهي كانت قائمة داخل الحياة، وإن كانت في نطاق التفكير بالمعنى الفردي فقط دون الحصول على فرصة الانتشار بالمعنى الجماعي أو الاجتماعي. ولكنها في الوقت الحالي تُعد من عائدات التاريخ. إنها وجدت في الماضي بشكل من الأشكال، إلا أنها لم تمت، إذ إنها مستمرة بالحياة في الكتب وفي التاريخ، وهي سوف تستمر بالوجود التاريخي وإن مر الزمن. وهذه الحالة لا تخرجها عن طبيعة كونها قيماً، وذلك لأن ما يجعلها ذات قيمة أو عديمة القيمة مرتبط بتوجهنا إليها، وليس بكونها من ملك التاريخ.

إذا لم تبق القيمة محصورة في التاريخ وداخل الكتب فإنها تكون قد تجاوزت عصرها والأشخاص. ولكون المعاني التاريخية المتجاوزة لعصرها ذات طبيعة استشرافية على الأشخاص فإنها تصبح مقياساً ومعياراً لإدراك الوقت الحالي، وتصل «تربط» الأمس باليوم. وأما مسألة ما إن كانت ستصل اليوم بالغد أم لا فهي مسألة لا يمكن برأينا البت بها بشكل قطعي. ولكن يمكن توقع ذلك.

إن ربط الأمس باليوم من ناحية القيم يُعد حالة إيجابية بشكل عام، ولكن لا يمكن الادعاء بالإيجابية

(٥) أولكن، حلمي ضياء: المعرفة والقيمة، منشورات أولكن، ط ٢، إسطنبول ٢٠٠١، صـ ١٩٧، ١٩٨، ٢٠١.

بشأن كل قيمة من القيم. وذلك لأن القيمة ليست بالمفهوم الإيجابي المحض؛ إذ إن بعض القيم إشكالية، وإن إماتتها أهون من إحيائها. ولكن، وإن كان هناك احتمال تدمير القيمة الكتابية، فإن الخلود هو المرجح من الناحية التاريخية. فتحطيم وتهديم التاريخي يمكن تجاوزه بصيرورته فقط خيالاً أو حلماً للحياة. بل إن الافتراضي له «حياة حقيقية» واقع معاش سابقاً أيضاً. ولذلك فإن الخروج عن التاريخ لا يمكن أن يحقق وجوده إلا في لحظة منفصلة عن الزمان والمكان.

إن كتاب كوركوت دادا يُعد قيمة متجاوزة لعصرها، ويحتمل أيضاً إحاطتها بالمستقبل. فهو قيم بذاته وبمحتواه على حد سواء. إنه عبارة عن قيم بكلا الجانبين. وحسب ما رواه محرم أرغين Muharrem Ergin الخبير بـ «كتاب كوركوت دادا» عن أستاذه الباحث الكبير فؤاد كوبرولو Fuat Köprülü أنه قال: لو وضع الأدب التركي بأجمعه في كفة الميزان، ووضع كتاب كوركوت دادا في الكفة الأخرى لرجحت كفة كتاب كوركوت دادا [٦].

لا شك أن ما أضفى عليه القيمة هو المحتوى أكثر من الكتاب ذاته. ولكن في يومنا هذا تُعد أقدم نسخ المخطوطة [٧] التي وصلت إلينا أكثر أهمية من المحتوى. وبالطبع فإن تجاوز الظرف للمظروف من حيث الأهمية لا يتعلق فقط بالندرة والقدم والأسبقية فقط. بالتأكيد المضمون هو الأساس، ولكن الخارج بدوره له أهمية كبيرة في رؤية الداخل أو المضمون. فمن دون الخارجي لا يمكن رؤية الداخل، ومن دون الخارج تتم إعاقة تحقق التوافق «التطابق». وإذا لم يحدث التوافق فنكون كمن «يعزف، ويلهو مع نفسه»، أو كمن «يتحدث، ويستمع إلى نفسه» فلا يمكن أن نعرف الآخرين على أنفسنا وأفعالنا مهما كانت ذات أهمية وقيمة من دون الأمر الخارجي. وذلك لأن القبول «التبني» الذي يجعل القيمة ذات معنى في نظر الآخرين يتجلى ويظهر في الخارج.

إن كتاب كوركوت دادا يُعد هنا خارجاً بحسب الفضائل التي نريد تناولها. فالكثير من المعاني في داخله مغلقة. وإن فتح مغاليقها دون كسر الأقفال يحتاج إلى صنعة بارعة. فهناك حاجة إلى مفاتيح أو أدوات وآلات خاصة كي لا تتحطم الأقفال. المشكلة هي أنه ليس من البين معرفة أي من المفاتيح المتوفرة بين أيدينا يفتح القفل. وأما محاولات ومساعي فتح القفل بطريق التجربة والاحتمالات ما هي إلا مجرد فضول وعبث، إن لم يكن على الأقل واحد من المفاتيح التي بأيدينا يفتح القفل. فإذا لم تكن المفاتيح صالحة فعندها يمكن العمل على فتح القفل عن طريق تصنيع مفتاح، أو باستخدام أية أداة أو واسطة ملائمة أخرى. إذ إن فتح القفل شرط ضروري للولوج إلى الداخل، أو رؤية الداخل من الخارج.

---

(٦) راجع: أرغين، محرم: كتاب كوركوت دادا، منشورات بوغاز إيجي، ط ١٥، إسطنبول ١٩٩٥، صـ ٥.

(٧) يوجد اليوم نسختان عن المخطوطة اليدوية، واحدة في الفاتيكان، والثانية في دريسدن. والأمر المحزن والمؤلم هو وجود مثل هذا الكتاب الذي يعادل الأدب التركي كله في أيدي أجنبية. ولا أعلم هل نلعن ونشتم الغرب بسبب سرقتهم لهذا العمل العظيم، أم علينا أن نتقدم لهم بواجب الشكر لأنهم حافظوا على كنز تنكرنا له ولم نقدره حق قدره؟ فأنا في حيرة من أمري.

إن المعلومات والتجارب السابقة تُعد عوامل توجيهية لئلا تذهب المحاولات والتجارب الجديدة سدًى. ولهذا فعندما أبحث عن طرق فتح القفل أو الأقفال تظهر أهمية تحليل أفقي ورؤيوي لبعض الأسئلة التي أطرحها على نفسي مع عدم إغفال المعلومات والتراكمات التي أجدها أمامي: ما الذي أعرفه عن كوركوت دادا؟ كيف يُرسم كوركوت دادا في كتاب كوركوت دادا؟ هل للرسم علاقة مباشرة أو غير مباشرة بي؟ وهل بإمكاني فتح القفل إن انطلقت من ذاتي أو نفسي؟

يُعد كتاب كوركوت دادا وفقاً لوصف خوجه محرم أرغين «ملحمة (أسطورة) شعبية أو قومية» (٨). إذ إن العالم الذي أود الولوج إلى داخله ليس بعائد إلى شخص واحد بمفرده. وإنما أنا أمام أثر مؤلفه أمة بكاملها. وإن ما أريد تحليله وفك رموزه هو عبقرية مشتركة، وشعور جماعي عام. فأنا أقوم برحلة في فضاء الشعور المشترك للأمة التركية. وسوف أحاول العمل على شرح هذا الشعور والمواقف المتسامية على الفرد من خلال جملة من المفاهيم المفاتيح التي حددتها مسبقاً. إذ عندما يصبح كتاب ما ملكاً للأمة أو الشعب فإن أوصاف الكاتب والأشخاص التي نصادفها في داخله تكون متسامية. فالبحث داخل التاريخ باختزال وتخصيص كوركوت عطا وبايندر خان وسالور قازان وكان تورالي أو أوروز بك ودلي دومرول لا يكفي لفتح القفل. ومن جهة أخرى فإن التخلي عن التاريخ أيضاً لا يوصلنا إلى الحقيقة.

إن الملحمة هي روح العصر الذي تحدث عنه. وهذا الروح قد جاء إلينا نافذة من أعماق التاريخ. وهي مجموعة القيم التي حافظت على بقاء شعب من الشعوب. وهي الطروحات الخاصة ولكنها شاملة للكل، وهي تحول الشخصي إلى الجمعي وصيرورته إلى حالة ظاهرة. إن عكس الصورة لعصر معين لا يُعد عيباً ونقصاناً، وفي الواقع فإن القيام بتفسير صحيح يستلزم الرجوع إلى مفاهيم العصر الذي تعود إليه الصورة أو النص الذي يُراد تفسيره. ولذلك فإن العمل على تحليل الفكرة دون الابتعاد عن البيانات التي يقدمها المؤرخون يضمن انطلاقات منسجمة ومتماسكة. وإن ارتقاء المتماسك إلى الثبات يفتح الباب نحو الصلاحية.

كتاب بأربعة مفاتيح: فضيلة التواضع والرحمة والصدق والوفاء بالوعد

إن مفاهيمي هي المفاتيح التي سوف تفتح القفل. يوجد لدي أربعة مفاهيم (مفاتيح) والتي سوف ترشدني إلى الطريق لدى ولوجي إلى داخل (باب) كتاب كوركوت دادا، وهي: «الوفاء بالوعد والصدق والتواضع والرحمة». ويمكن الولوج إلى الداخل عن طريق الكثير من المفاهيم الأخرى أيضاً، وإظهار المضمون من خلالها. إن اختيارنا للمفتاح ليس قائماً على غاية أو هدف خاص، وإنما تم اختيار المفاتيح (المفاهيم) على عجل من بين الفضائل التي نعتقد أنها متأصلة لدى الشعب التركي وفي تاريخه وحاضره. فيمكن القيام بالقراءة

(٨) أرغين، محرم: المرجع السابق صـ ٥.

التي أقدمنا عليها من خلال فضائل أخرى أيضاً. وبرأينا يجب القيام بذلك. إذ أردنا بالتأصيل، الذي قمنا به من خلال الفضائل الأربعة المنتقاة، أن يكون بداية لأعمال أخرى.

يمكن القول إن الفضائل المفاتيح الأربع التي ليس لدينا أدنى شك بتحولها إلى مفاهيم في الفكر والفلسفة التركية قد أصبحت كتلة قائمة على عمودين، وتفتح كل واحدة منها الأخرى. فالصدق والوفاء بالوعد يمثلان عموداً، وتمثل الرحمة والتواضع العمود الآخر. فالصدق لا يمكن تفريقه وإبعاده عن الوفاء بالوعد. إذ إن الصادق يفي بوعده؛ والموفي بالوعد إنسان صادق. ويرجو ويتمنى المرء أن يكون مثل هذا الإنسان رحيماً ومتواضعاً.

إن التواضع يولِد الرحمة، فالإنسان المتواضع رحيم. ولكن ليس كل رحيم متواضع. إلا أن التواضع ينبغي أن يشتمل أيضاً على الصدق والوفاء بالوعد اللذين يعدان من متعلقات الرحمة.

إن الإنسان المتواضع يصبح رحيماً وملتزماً بوعده وصادقاً. والأمر هنا ليس شرطياً أو اضطرارياً، بل تشاركياً. يُعد التواضع قمة يصعب الصعود إليها، وتشكل الرغبة والتطوع أساسها، وله علاقة مباشرة بصيرورة الإنسان إنساناً. فالتواضع هو معرفة الإنسان لقدر نفسه، وهو الذي يتحقق من خلال التوقف الصحيح على حالته ومقامه ومكانته. إنه عدم تجاوز الحد.

إن كوركوت دادا هو الحد الفيصل في كل مشكلة يواجهها قوم أوغوز. وهو القمة التي تظهر التواضع، ولا يتم النظر في أمر والبدء بعمل دون استشارة كوركوت عطا. وكل ما يقوله يتم التسليم به وقبوله، وهو يلتزم بكلامه ويفي به (٩). إن كوركوت عطا متواضع؛ وكذلك الذين يستشيرونه.

إن كوركوت عطا متواضع؛ لأنه يعرف حده ويضع الحدود. إن الحد النهائي هو الإله القادر، وهو الذي يرسم الحدود، وهو المعطي، والآخذ. ولذلك «إذا لم يقل المرء: الله فلا تستقيم الأعمال والأمور، ولا يغتني الإنسان إذا لم يعط الإله القدير. ولا تصيب العبد مصيبة إذا لم تكن مكتوبة منذ الأزل، ولا يموت أحد إذا لم يحن الأجل، ولا يعود الميت إلى الحياة، ولا ترجع الروح التي خرجت من الجسد» (١٠). إن هذه الحدود التي تظهر عجز الإنسان تدفع المرء إلى التوقف على ذاته من أجل معرفتها، وتذكره بضرورة الالتزام بالتواضع. إذ إن التحديد الإلهي الذي يتم إدراكه بالتجربة والمشاهدة يبين أنه «ليس بإمكان المرء تناول أكثر من نصيبه حتى وإن اكتنز مالاً بقدر الجبال، وليس لجمعه وتكديسه نهاية. إذ إن المياه مهما تجمعت وتدفقت وتماوجت فلن تملأ

(٩) انظر: د. أوزصوي، بكر سامي: كتاب كوركوت دادا (نسخ- تدقيق- معجم)، منشورات آك جاغ، أنقرة ٢٠٠٦، صـ ٤٧. (سوف تتم الإشارة إلى هذا المصدر لاحقاً باستخدام الرمز د.ك.ك دون ذكر الاسم كاملاً).
(١٠) د.ك.ك، صـ ٤٧.

البحار. فإن كان الحال كذلك فلا ينبغي للإنسان أن يأخذه الكبر» (١١)، وعليه أن يعرف حده ويلتزم به، ولا يتجاوزه. وإن عدم تجاوز الحد يتحقق بالمعرفة والتواضع.

ينبغي على كل إنسان معرفة مكانته ومقام نفسه، وأن يتصرف وفقاً لذلك. فينبغي أن ينظر الابن من خلال أبيه، والفتاة من خلال أمها. إذ إن الابن سوف يحل مكان الأب، والفتاة مكان الأم. ينبغي أن تعرف السيدة مقامها، والجارية خدمتها. فالحدود بينة. ينبغي عدم إغفال الفطرة، فكما أن الرماد لا يشكل تلالاً، فكذلك ولد الآخر لا يحل محل الولد الحقيقي، إذ عندما يكبر ويشتد عضده يتخلى عنك ويغادر. وإن الخادمة لا تصبح سيدة بإلباسها ثياب السيدة. فلا ينبغي الانخداع بالمظهر. إن الثلوج التي تنزل بكثافة من السماء لا تستطيع النجاة من الذوبان بمجرد حلول فصل الصيف. ولذلك من الضروري أن يوزن المرء نفسه ويتحرك وفقاً لذلك. فمن يريد الخروج في سفر فعليه امتطاء حصان أصيل، والإنسان الذي يريد كسب شهرة عليه التضحية بالمال (١٢). ينبغي إيلاء الأهمية لكل تحذير يبين الحدود والالتزام به. فإن لم يفعل المرء ذلك فإنه يتحمل النتائج.

إن الإخلال بالحدود ليس بالأمر المستساغ والمستحب، فينبغي استنكاره واستهجانه، وإلا يفسد نظام الحياة، وتحدث الفوضى. وإن الفساد هو فساد الداخل أكثر من الخارج. وعندما يفسد الداخل يضيع التواضع، وتكثر محاولات تجاوز الحدود. فعديم المروءة الذي يمشي بقوة وغرور ليركب أفضل الخيل مع أنه لا يستحق أن يكون فارساً والذي يضرب بالسيف و سيفه لا يقسم لا يستحق أن يكون مقاتلاً. فالأجدر لهذا الانسان عديم المروءة ان لا يزرع العشب المر الذي لا ياكله الخيل وان لا يجري الماء المر الذي لا يشربه الانسان وان لا يهدم المنزل الذي لا يدخله الضيوف الأجدر به أن يكون إنساناً صاحب شهامة ومروءة »(١٣).

كل هذه الأمور مفسدات للنظام، وكذلك مفسدة للطبيعة. «يعظم من شأن القلب، ويتركه من غير دولة. فينبغي الالتجاء إلى الله في حال البقاء من غير دولة» (١٤)؛ لأن هذه الحالة تهدر كل شيء وتفتح أبواب الظلم. إن الظلم من الناحية الإنسانية هو الفساد الذي يظهر بالتزامن مع الابتعاد عن التواضع. وهو تغطية وإخفاء للرحمة. إذ لا وجود للظلم في المكان الذي تسوده الرحمة.

إن الإنسان المتواضع يصبح رحيماً. جدي كوركوت متواضع، ورحيم. وإن كل شخص يستشيره دون خجل وحسب الأصول. وهو يعزف على عود النصائح والوصايا لكل من يستشيره ومن لا يستشيره. وإن كلامه يصبح كالمرهم الذي يشفي كل الجراح.

(١١) د.ك.ك، صـ ٤٨.
(١٢) راجع: د.ك.ك، صـ ٤٨.
(١٣) د.ك.ك، صـ ٤٩.
(١٤) د.ك.ك، صـ ٤٨.

إن مرهمه ينبع من الرحمة. والرحمة هي «محبة روح الإنسان أكثر من أنفسنا» (١٥). وإنها تنشأ من الاحترام الذي يشعر به الإنسان تجاه نفسه والآخرين. وأما الاحترام فإنه «يفيض من الذات وينتشر في العالم» (١٦)، فيتحول إلى الرحمة ويرتقي إلى الشعور الإلهي التحذيري والتذكيري الذي يبين للإنسان حدود التصرف بحاله. وهذا الشعور السامي يطلب الخلود بالاندفاعات والتحركات الإرادية التي تجد وجهتها مع إحساس الأمانة المحيطة بالكون والوجود بكامله. وإن طلب الخلود لا يعني التخلي عن الدنيا، وإنما هو توجه. فالإنسان ينبغي أن يرحم العالم وما فيه من الكائنات لأجل نفسه بالدرجة الأولى. إذ من الجلي أنها ليست بحاجة إلى الإنسان، وإنما هو بحاجة إليها. حيث إن الوعل تعرف أماكن المراعي، والحمار الوحشي يعرف المروج، والإبل تعرف أثر مختلف الطرق التي تسير عليها، والثعلب يشتم الروائح من مسافات بعيدة أكثر بكثير من الإنسان. فالمطلوب من الإنسان هو الاستفادة من هذه المخلوقات وغيرها والانتفاع بها دون الإخلال بالأمانة وخيانتها.

إن خيانة الأمانة لها صلة بعدم الوفاء بالوعد. وهي مسألة شخصية، إنها تقضي على الثقة أو الأمن. والأمن ينبغي أن يكون في الداخل والخارج على السواء. ففي الداخل يسمى الإيمان، وفي الخارج يسمى الأمان. فالإيمان لا يمكن فصله عن الأمان أبداً. فهما كل لا يتجزأ. فانتفاء الأمان من موضع ما يعني وجود مشكلة في الإيمان. إذ لا يمكن للمرء أن يبلغ كمال الإيمان إن لم يكن أميناً. وعندما يكمل الإيمان يظهر الأمان أيضاً من تلقاء ذاته.

إن الأمان يحمي وجوده بالإيمان؛ والإيمان يحفظ وجوده بالإخلاص للوعد. فالإخلاص استقامة، وتستلزم الصدق. وإن أجلى مؤشر على فساد الصدق والاستقامة هو الكذب. ولذلك «فمن الأفضل عدم وجود الكلام الكاذب في هذه الدنيا»، هذا الكلام الكاذب الذي يُعد العامل الرئيسي في فساد منظومة الحياة. فعندما يتم استعمال الكلام، الذي هو وسيلة للتعبير عن الحياة والحوادث والوقائع، من أجل الخداع فإنه يتحول إلى كذب. والكذب هو فساد للجوهر أو الذات. والإنسان فاسد الجوهر كلامه فاسد أيضاً. هناك عدد من الأسباب التي يمكن أن تؤدي إلى فساد الجوهر والكلام. والذي يعنينا هنا هو علاقة الكذب، الذي يُعد فساداً للجوهر، مع الصدق وعدم الوفاء بالوعد أكثر من ماهية الكذب.

يتم اللجوء إلى الكذب حيثما لا يوجد الصدق (١٧). إن الجد كوركوت لا يكذب، وكلامه صحيح وصادق لأن جوهره سليم. وكذلك لا مكان للكذب في القلوب التي دخلها الجد كوركوت. إذ تظهر البطولة والرجولة، والبطل إنسان صادق موثوق «مأمون» الكلام.

---

(١٥) طوبجو، نور الدين: الإسلام والإنسان مولانا والتصوف، منشورات درغاه، ط ٧، إسطنبول ٢٠١٣، صـ ٩٦.

(١٦) طوبجو، نور الدين: المرجع السابق صـ ٩٦.

(١٧) طوبجو، نور الدين: الكينونة، منشورات درغاه، ط ٦، إسطنبول ٢٠١٠، صـ ٧٠.

لا شك أن أصابع اليد الواحد لا تتساوى، وأي مجتمع من المجتمعات الإنسانية يحتوي على النبلاء وأصحاب الشهامة كما يحتوي على الأخساء والجبناء. فالجبناء لكونهم بعيدين عن الصدق مجبولون على اللجوء إلى الكذب وبث الشائعات باستمرار. إنهم يقدمون على أعمال الخسة والخيانة. فهم يسعون للإيقاع بين السيد وخادمه، وبين الأب وابنه، وبين الزوج وزوجته. وتقريباً لا تخلو أقصوصة أو حكاية من الحكايات التي يوردها كتاب كوركوت دادا من هذا الصنف من الوقائع ونتائجها المفسدة للمجتمع. إن الفائز في هذه الحياة هم الصادقون والمستقيمون من أهل الوعد والعهد، وليس الكاذبون والمفسدون لمنظومة الحياة والمجتمع. فمثلاً محاولة ديرسه خان Dirse Han لسحق ابنه الوحيد هي مفسدة ناتجة عن الشائعة أو النميمة المنتشرة عن طريق الكذب. فينبغي ألا تعطى الفرصة للمفاسد لتغلب الفضائل في هذا العالم المحكوم بالموت، وذلك كي يتمكن الإنسان من الاستمرار في حياته بهدوء وسلام.

نهاية القول:

فكما أن التواضع لا ينفصل عن الرحمة في مسألة أن يكون الإنسان إنساناً، فينبغي أن تستكمل الرحمة بالوفاء بالوعد وبالصدق والاستقامة أيضاً.

لا شك أنه يمكن تناول كل فضيلة بالبحث والدراسة بشكل مستقل. إلا أننا حاولنا هنا أن نجرب النظر من نافذة شمولية تكاملية. وأردنا أن نجمع الفضائل الأربع التي انتقيناها في سياق تداخلي شمولي. فقد تم إيلاء التواضع المكانة المحورية في تشكيل كياننا، وجعلت الرحمة كأحد مستلزماته، وتم افتراض وجوب تحلي الشخص المتواضع بالرحمة، وتم ربط تداخل الرحمة والتواضع مع الصفة الإنسانية «أي أن يكون الإنسان إنساناً»، وبينا أن الإنسان الحق لا يتزحزح عن الوفاء بالوعد، وأن الذي يفي بالوعد لا بد أنه إنسان صادق.

إن الصدق والوفاء بالوعد يعدّان من القيم الضرورية لتسود الطمأنينة والسلام في أي مجتمع من المجتمعات. وأما التواضع والرحمة فيتعلقان بمعرفة الإنسان لذاته ومقامه (مكانته وموضعه). فالإنسان كائن محدود، ومهما حاول وبذل من جهود فإنه لن يبلغ الجبال طولاً، ولن يخرق الأرض. وإن تخلص الإنسان ونجاته من الموت بالاستكبار والغرور أمر محال المنال. فينبغي أن يعرف الإنسان حده. وإن الذي يعرف حده يُحترَم، وإن الاحترام يوجد بالرحمة.

إن الجد كوركوت إنسان متواضع ورحيم وصادق وموفٍ بالوعد. وإن صفاته مظهر لجوهره. وهذه المظاهر تجاوزته وتحولت إلى معيار ومقياس اجتماعي حيث يقوم كل شخص بمقارنة نفسه بها. وإن هذا المعيار الظاهر في الخارج يتحول إلى قيمة إذا ما صادفت مقابلاً لها في الداخل.

المراجع:

- أصلان، أحمد: ابن خلدون، منشورات جامعة إسطنبول، إسطنبول ٢٠٠٩.
- بولاي، سليمان خيري: مسألة قيمة العلم، منشورات أبابيل، أنقرة ٢٠١٠.
- أرغين، محرم: كتاب كوركوت دادا، منشورات بوغاز إيجي، الطبعة ١٥، إسطنبول ١٩٩٥.
- أوغلو، إحسان فضلي: «الأحكام الدينية كونية، أم اعتباري؟ – مقاربة جديدة لجدل قديم». (http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=251).
- د. أوزصوي، بكر سامي: كتاب كوركوت دادا (نسخ– تدقيق– معجم)، منشورات آك جاغ، أنقرة ٢٠٠٦.
- أولكن، حلمي ضياء: المعرفة والقيمة، منشورات أولكن، الطبعة الثانية، اسطنبول ٢٠٠١.
- طوبجو، نور الدين: الإسلام والإنسان مولانا والتصوف، منشورات درغاه، الطبعة ٧، إسطنبول ٢٠١٣.
- طوبجو، نور الدين: الكينونة، منشورات درغاه، الطبعة ٦، إسطنبول ٢٠١٠.